

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»
Факультет соціології та права
Кафедра соціології**

«На правах рукопису»
УДК 316

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри

_____ П. В. Кутуєв

«___»_____ 2018 р.

**Магістерська дисертація
на здобуття ступеня магістра
зі спеціальності 054 «Соціологія»**

**на тему: «Соціалізація як чинник формування соціального капіталу
студентської молоді»**

Виконала:

студентка VI курсу, групи СЛз-61м
Шпарковська Юлія Миколаївна

Керівник:

Завідувач кафедри соціології,
доктор соціологічних наук, професор
Кутуєв П.В.

Рецензент:

Доцент кафедри теорії та практики управління,
кандидат філософських наук, доцент
Архипова Є.О.

Засвідчую, що у цій магістерській
дисертації немає запозичень з праць
інших авторів без відповідних посилань.

Студентка

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Факультет соціології і права
Кафедра соціології

Рівень вищої освіти – другий (магістерський) за освітньо-науковою програмою
Спеціальність (спеціалізація) – 054 “Соціологія” («Соціологія модернізації та науково-технічного розвитку»)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ П.В. Кутуєв

«__» _____ 20__ р.

ЗАВДАННЯ
на магістерську дисертацію студенту
Шпарковській Юлії Миколаївні

1. Тема дисертації «Соціальний капітал як чинник формування студентської молоді», науковий керівник дисертації Кутуєв Павло Володимирович, доктор соціологічних наук, професор, затверджені наказом по університету від «26» березня 2018 р. № 1022-С
2. Термін подання студентом дисертації 11.05.2018 р.
3. Об’єкт дослідження: соціальний капітал студентської молоді.
4. Предмет дослідження: соціалізація як чинник формування соціального капіталу студентської молоді.
5. Перелік завдань, які потрібно розробити
 - Опрацювати методологічні засади соціалізації як чинника формування соціального капіталу студентської молоді
 - Проаналізувати процес формування соціального капіталу студентської молоді
 - Визначити шляхи формування соціального капіталу студентської молоді
 - Дослідити якісні характеристики формування соціального капіталу студентської молоді в процесі соціалізації

6. Орієнтовний перелік графічного (ілюстративного) матеріалу: 1 додаток.

7. Орієнтовний перелік публікацій

9. Дата видачі завдання: лютий 2018 р.

Календарний план

№ з/п	Назва етапів виконання магістерської дисертації	Термін виконання етапів магістерської дисертації	Примітка
1.	Визначення напрямку дослідження	Вересень - жовтень 2016	«Виконано»
2.	Формування джерельної бази	Листопад 2016 - лютий 2017	«Виконано»
3.	Складання розгорнутого плану	Березень - травень 2017	«Виконано»
4.	Підготовка першого розділу	Травень - вересень 2017	«Виконано»
5.	Підготовка другого розділу	Жовтень - листопад 2017	«Виконано»
6.	Підготовка третього розділу	Листопад 2017 - лютий 2018	«Виконано»
7.	Оформлення бібліографічного апарату	Березень - квітень 2018	«Виконано»
8.	Підготовка автореферату	Травень 2018	«Виконано»

Студентка

Ю.М. Шпарковська

Науковий керівник дисертації

П.В. Кутуєв

РЕФЕРАТ

Шпарковська Ю.М. Соціалізація як чинник формування соціального капіталу студентської молоді. – На правах рукопису.

Магістерська дисертація за спеціальністю 054 – Соціологія. – Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут" імені Ігоря Сікорського, кафедра соціології. – Київ, 2018. – 110с., список джерел з 69 найменувань, 1 додаток.

Дисертація присвячена проблемі формування соціального капіталу студентської молоді. Подано детальний аналіз соціалізації як чинника формування соціального капіталу. Досліджено наукові соціологічні підходи вивчення соціального капіталу, сформовано поняття соціального капіталу студентської молоді, розкрито зміст та етапи соціалізації студентів. Виділені основні принципи та механізми формування соціального капіталу у процесі соціалізації. Визначено роль і місце соціального капіталу в системі суспільних відносин та перспективи розвитку соціального капіталу студентів. Досліджено якісні характеристики формування соціального капіталу студентської молоді в процесі соціалізації.

Ключові слова: соціалізація, адаптація, соціальний капітал, солідарність, ідентичність, студентська молодь.

SUMMARY

Shparkovska Y.M. Socialization As Factor For Student's Social Capital Formation. - Manuscript.

Master's thesis on specialty 054 - Sociology. - National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Department of sociology. - Kyiv, 2018. – 110p., 69 sources, 1 appendix.

The thesis is devoted to the problem of forming the social capital of student youth. A detailed analysis of socialization as a factor in the formation of social capital is given. The scientific sociological approaches to the study of social capital have been studied, the notion of the social capital of student youth has been formed, the content and stages of the socialization of students have been revealed. The main principles and mechanisms for the formation of social capital in the process of socialization are singled out. The role and place of social capital in the system of social relations and the prospects for the development of the social capital of students are determined. The qualitative characteristics of the formation of the social capital of student youth in the process of socialization are investigated.

Key words: socialization, adaptation, social capital, solidarity, identity, students.

Зміст

Вступ.....	7
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЯК ЧИННИКА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....	15
Аналітичний огляд методологічних підходів до вивчення процесу соціалізації студентської молоді.....	15
Закономірності, принципи і методи соціалізації студентської молоді.....	28
Зміст і особливості основних етапів процесу соціалізації студентської молоді	40
Висновки до Розділу 1.....	48
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В СУЧАСНІЙ ТЕОРЕТИЧНІЙ СОЦІОЛОГІЇ.....	51
Теоретичні концепції формування соціального капіталу студентської молоді у сучасному соціологічному дискурсі	51
Сутність і структура процесу формування соціального капіталу у контексті соціалізації студентської молоді	65
Висновки до Розділу 2.....	72
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	75
Соціологічне обстеження реального стану і можливостей формування соціального капіталу у процесі соціалізації студентської молоді.....	75
Перспективи реалізації соціального капіталу студентської молоді у процесі її соціалізації в українському соціумі	79
Обґрунтування схеми формування соціального капіталу студентської молоді у процесі соціалізації.....	82
Висновки до Розділу 3.....	92
Висновки	93
Список використаних джерел.....	95
Додаток А.....	101

Вступ

Актуальність теми дослідження:

Процес соціалізації студентської молоді на сучасному етапі розвитку вищої освіти набуває особливої актуальності. Це пов'язано з постійними реформами в сфері економіки, політики, освіти. Студентський вік є сенситивним для засвоєння соціального досвіду, активної суспільно значущої діяльності, оскільки характеризується наявністю внутрішньої потреби особистості співвідносити власні прагнення з інтересами суспільства.

Соціалотрансформаційні процеси в українському суспільстві змушують по-новому поглянути на соціальне самовизначення молоді, перспективи її соціалізації та інтеграції, участі в соціальному відтворенні. Незважаючи на соціально-демографічну кризу, скорочення частки молоді в соціально активному населенні й суспільному виробництві, на ті труднощі, з якими зіштовхується молодь на етапі життєвого старту, на погіршення її соціальних і соціально-професійних якостей, молодь залишається мобілізаційним ресурсом суспільства, поколінням, яке визначає майбутнє українського суспільства і його життєві орієнтири референтні, тобто впливають на цінності старших поколінь.

Відносно проведених перетворень молодь демонструє високий ступінь адаптації, освоюючи нові соціально-професійні ніші, прагне працювати в приватному секторі, активна в просуванні ринкових норм і правил. З іншого боку - значна частина молоді відчуває комплекс виключення, не готова до висхідної соціальної мобільності, прихильна до споживчих, а не до трудових цінностей. Очевидні дезінтеграція і соціальне відокремлення від суспільства певних соціально-професійних і соціально-територіальних груп молоді. Велика частина молодих людей не цікавляться політикою, байдужі до проблем суспільного життя і в той же час високий відсоток прихильників радикальних,

часто соціально-екстремістських ідей, ксенофобських і раціоналістичних забобонів.

Ймовірно, на відміну від старших поколінь, які відчують незадоволеність і дискомфорт втратою соціального патерналізму з боку суспільства і держави, молоді люди не можуть реалізувати інноваційний потенціал в умовах деформації і дисфункціональності ринкових і демократичних інститутів, слабкої державної політики, не спрямованої на підтримку молодіжної ініціативи, і, в не меншому ступені, неінституціоналізованості каналів артикуляції і презентації інтересів молоді.

Фактично українська студентська молодь змушена вирішувати життєві проблеми самотужки, або сподіваючись на допомогу сім'ї і знайомих. В українському суспільстві склалася ситуація, коли населення вже не вірить в соціальну ефективність державних інститутів, а й рівень розвитку соціального капіталу, системи соціальних мереж, норм і відносин соціальної довіри і соціальної взаємодопомоги занадто низький, щоб свідчити про соціальну автономію, можливості безболісно пережити перехідний період від державного патерналізму до соціальної самоорганізації та самореалізації.

Багато говориться про соціальні бідування старших поколінь, їх незабезпеченої старості, втрати можливостей оплачувати медичне обслуговування, нормально харчуватися і гідно відпочивати. В цілому дане подання достовірно, однак, тільки мимохідь згадується про проблеми молоді в аспекті соціальної безпеки (наркоманія, злочинність, заперечення соціальних чеснот). Молодь більшою мірою, на мій погляд, претендує на статус групи соціального ризику, маргіналізується з витікаючими для суспільства деструктивними наслідками.

Відсутність розвиненого соціального капіталу призводить до поширення групового егоїзму і, якщо українська молодь зазнала «принад» безмежної свободи, але не сформувала почуття соціальної респонсивності і соціальної свободи, в чому проявляється її вплив по відношенню до інших поколінь?

Соціальний капітал української молоді - тема практично недосліджена у вітчизняній соціологічній думці, однак вона має незаперечне теоретичне і соціально-практичне значення. По-перше, молодь, як мобілізаційний потенціал суспільства, найбільш схильна до соціально-інноваційної діяльності, але тільки при певному рівні соціальної згуртованості. По-друге, молодь стає соціальною групою з префігративною культурою, виявляючи тенденції розвитку, якщо діє «знизу», на рівні сукупності соціальних мікрофакторів. По-третє, невизначеність соціального капіталу в молодіжній політиці містить практичну неефективність молодіжних програм, так як не можна очікувати позитивних результатів там, де молодь розглядається або як група соціальної опіки, або абсолютно неспроможна для визначення власної долі.

Дослідження проблем молоді в Україні є актуальним, оскільки необхідно на державному рівні створювати умови для самореалізації молоді та включення її у процеси розвитку України. Це розширить соціальну базу перетворень, забезпечить соціальне, культурне і економічне відтворення й розвиток держави.

Об'єкт: соціальний капітал студентської молоді

Предмет: соціалізація як чинник формування соціального капіталу студентської молоді

Мета: опрацювати схему формування соціального капіталу студентської молоді

Поставлена мета дослідження передбачає розв'язання наступних завдань:

1. Опрацювати методологічні засади соціалізації як чинника формування соціального капіталу студентської молоді
2. Проаналізувати процес формування соціального капіталу студентської молоді
3. Визначити шляхи формування соціального капіталу студентської молоді

Наукова розробленість теми:

Концепція соціального капіталу відноситься до неklasичної парадигми соціального знання і пов'язана з роботами Дж. Коулмена, який висунув ідею впливу соціального капіталу на формування у молоді навичок, уявлень, пов'язаних з інструменталізацією особливостей соціалізації в колі близьких, тобто родинної культури. У полеміці з представниками соціального інтеракціонізму (П. Блау, Д. Хоманс), які розглядають соціальний капітал виключно в контексті обміну, орієнтованості індивіда на винагороди, Дж. Коулмен інтерпретує соціальний капітал як певний вид ресурсів, доступний індивідам, незважаючи на передбачені інституційні обмеження.

Концепція соціального капіталу виникає за аналогією з фізичним і економічним потенціалами, але містить показники, що дозволяють проаналізувати «зворотне» вплив суспільства на політичну стабільність і економічний розвиток.

У дослідженнях представників неklasичного напрямку П. Бурдьє, Е. Гідденс, У. Бека відбувається поворот від соціальних структур про до взаємодії, вводяться інтерактивне і суб'єктивне вимірювання.

П. Бурдьє визначає своє дослідницьке кредо в структурному конструктивізм, вихід на схеми соціального сприйняття, які є умовою зростання соціального капіталу, так як від їх різноманіття і спрямованості залежить ступінь збалансованості тих чи інших соціальних ресурсів, соціальний капітал є способом перекладу соціальної самостійності на соціальному мікрорівні в інтегрованість, включеність в соціальні структури, прийняття або відхилення інституційних стратегій. Беручи соціальний капітал як в матеріалізованій, так і в інкорпорованій формах, Бурдьє виділяє три основні форми капіталу: економічний, культурний і соціальний. Для нього соціальний капітал є результатом розміру мереж зв'язків, який він може ефективно мобілізувати. Для Бурдьє важливим є можливості конвертації

різних форм капіталу, обсяг соціального капіталу залежить від включення індивіда в систему з взаємного знайомства і визнання.

Теорія структурації Е. Гідденса виходить з соціального капіталу, як сукупності інтеграційних ресурсів, здібностей індивідів до взаємодії, що значно розширюють їх можливості діяти в рамках правил і норм. Для Е. Гідденса істотним є, що соціальний капітал має як рефлексивне, так і соціально-символічне вимірювання, що соціальний капітал визначає рівень деструктивного і практичного свідомості акторів, що завдяки соціальному капіталу актори можуть звести до мінімуму непередбачувані наслідки своїх дій. Соціальний капітал, таким чином, розглядається як умова взаємного збагачення соціального знання, якщо актори ґрунтуються на критерії «достовірності», тобто в стані, будучи включені в соціальну взаємодію, прийняти універсальні стандарти або не схильні досвід «інших» оцінювати за ступенем достовірності.

У роботах соціологів постіндустріальної хвилі соціальний капітал розглядають, як важливу характеристику сучасного суспільства, підкреслюючи певну роль в соціальному і економічному розвитку людських ресурсів. Е. Дракер, Ф. Фукуяма, Дж. Белбрейт бачать в соціальному капіталі можливості, що виникають з наявності довіри в суспільстві, очікування того, що члени товариства мають готовність до взаєморозуміння і підтримки «влади демократії», яка на відміну від влади ринку зацікавлена в мінімізації наслідків економічної нерівності.

А. Етціоні, М. Кастельс, Р. Інглегарт визначають соціальний капітал, як результат діяльності мережевих структур, заснованих на принципах комунітаризму і орієнтованих на відтворення соціальних чеснот. Мережеві структури, на думку цих соціологів, трансформують економіку і соціальне життя в напрямку бездоганного впливу нових комунікацій, нових форм соціальної взаємодії, що підвищують соціальну суб'єктності тих груп та індивідів, які в ринковій економіці займали підлеглі позиції і були відчужені від носіїв успіху. Соціальний капітал відкриває шлях «комунітаризації»

суспільства, використання «ринкової ініціативи» і демократичних прав і свобод для досягнення децентралізованої комунікації, тобто можливостей суспільства перевизначити наявні соціальні блага між народними структурами і дрібним бізнесом, державними інститутами і громадськими асоціаціями. Готовність до таких змін являє молодь, як покоління постматеріалістичних орієнтацій.

Російська соціологічна думка виділяє специфічні риси молоді, як соціально-демографічної та соціокультурної групи, виходячи з об'єктивних (соціально-статусних) і суб'єктивних (соціально-ідентифікаційних) показників. Соціально-стратифікаційний підхід (В. Т. Лісовський, З. Т. Голенкова, Б. А. Ручкин) визначає параметри діяльності російської молоді, виходячи з критерію соціально-економічного становища і статусу (сприйняття як соціально-транзитивної групи).

Ю.А. Зубок, В.І. Чупров, Е.А. Гришина роблять акцент на соціально-відтворювальній функції молоді, особливості соціалізації і соціальної інтеграції в сучасному російському суспільстві, відмінності в доступі до інституційних ресурсів та каналів формування соціальної поведінки.

Д.Л. Костянтинівський, Г.П. Чередниченко, Н.Є. Покровський розглядають культурно-символічний механізм соціального дорослішання молоді, особливості міжособистісних відносин у контексті глобалізації та транзичії соціальних цінностей, осмислення життєвих шансів молоді, як результату особливостей молодіжної культури, стилю життя, ідентифікаційних позицій.

Н.Є. Тихонова, М.К. Горшков, В.В. Радаєв пропонують ресурсний підхід до дослідження соціального становища російської молоді, спираючись на обсяг і структуру ресурсів, які характеризуються різноманітністю, що впливають з економічного становища і особливостей поведінки молоді. У зазначеному дослідному напрямку соціальний капітал молоді описується як сукупність ресурсів, навичок соціалізації, поведінки, які індивід може ефективно мобілізувати для досягнення певних життєвих цілей. В. В. Радаєв

пропонує розглядати соціальний капітал як залежить від кількості і характеру соціальних зв'язків в контексті можливості конвертації в економічний капітал, який є інтегральним показником стану молоді в російському суспільстві. Не заперечуючи впливу інших форм капіталу (культурний, людський, політичний), В. В. Радаєв позиціонує соціальний капітал молоді як сукупність можливостей, що створюють умови для доступу до ресурсів на основі, перш за все, соціально-економічних відмінностей.

Методи дослідження. Для вирішення поставленої мети та завдань у роботі використано низку методів загальнонаукового та специфічно соціологічного характеру: порівняльного аналізу і синтезу (для концептуалізації понять «соціалізація» і «соціальний капітал»), порівняльно-історичного методу (для пояснення чинників формування соціального капіталу), методу аналізу процесу соціалізації (для визначення особливостей процесу соціалізації безпосередньо студентської молоді), та метод глибинного інтерв'ю (для визначення якісних характеристик формування соціального капіталу студентської молоді в процесі соціалізації).

Наукова новизна результатів, одержаних в дисертації. Уперше опрацьовано схему формування соціального капіталу, як результату соціалізації саме студентської молоді України.

У дисертації було отримано такі результати, які характеризуються новизною та виносяться на захист:

- Уточнено схему формування соціального капіталу
- Вперше концептуалізовано процес соціалізації як чинник формування соціального капіталу студентської молоді
- Вперше проведено пілотажне дослідження характеристик формування соціального капіталу та соціалізації безпосередньо студентської молоді.

Практична цінність дослідження полягає в тому, що результати дослідження, а саме якісні характеристики формування соціального капіталу

студентської молоді в процесі соціалізації можуть слугувати основою для подальшого кількісного дослідження даної проблематики.

Структура магістерської дисертації зумовлена логікою дослідження і складається із вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 108 сторінок, з них основного тексту – 98 сторінок. Список використаних джерел містить 69 найменувань.

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЯК ЧИННИКА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Аналітичний огляд методологічних підходів до вивчення процесу соціалізації студентської молоді

Посилення уваги до проблеми соціалізації особистості пояснюється, на наш погляд, все більш широким розумінням її впливу на розвиток і творчу реалізацію особистості в суспільстві, яке перебуває в умовах трансформації. В суспільних науках існує багато визначень поняття соціалізації, які відрізняються залежно від розуміння їх авторами сутності й структури особистості як психо-соціогенної істоти. Більшість визначень цього поняття містить загальне положення про те, що сутність соціалізації полягає в засвоєнні індивідом соціального досвіду, але розуміння змісту цього досвіду, його структури, засобів і порядку засвоєння істотно відрізняються із-за багатогранності самого феномену соціалізації та різноманітності його форм, зазначає В.Циба [35; 57]. Цей факт обумовив необхідність аналізу теоретико-методологічних підходів до соціалізації особистості.

Виходячи з вище наведених міркувань зазначаємо, що поняття “соціалізація” (від лат. *socialis* - суспільний) має більш як столітню історію існування і є дуже поширеним в науці. У 1956 році цей термін було внесено до реєстру американської соціологічної асоціації. У кінці 60-х років проблема соціалізації стала виступати як міждисциплінарна і увага до неї підсилилася з боку спеціалістів різних наук - філософів, соціологів, педагогів, політологів і психологів [35].

В наукових працях виокремлюються два основних напрямки дослідження процесу соціалізації: біогенетичний напрямок і соціогенетичний напрямок. Представники біогенетичного напрямку виходять з того, що розвиток особистості визначається біогенетичними чинниками і, отже,

численні типи соціальної поведінки зумовлені генетично. Соціокультурні умови лише визначають темп розкриття природжених задатків та здібностей, але не впливають на їх наявність - розвиток є дозрівання відповідно до внутрішнього плану [35]. Представники соціогенетичного напрямку об'єднують велику кількість етнопсихологічних, соціально-психологічних теорій та емпіричних досліджень. Головна теза напрямку полягає в тому, що різні типи особистості є продуктом різних культур; культура при цьому виконує функцію стандартизації: інтегровані в особистості соціокультурні елементи стають для людини нормою (стандартом) відчуття, мислення і дій. Головним результатом соціалізації є адаптація людини до культури, в якій вона живе [35].

Аналізуючи роботи В.Москаленко, В. Циби та інших дослідників можна припустити, що всі існуючі концепції у дослідженні процесу соціалізації слід розглядати з точки зору двох гілок: американської і французької, кожна з яких має свою специфіку. В американській та французькій соціології поняття “соціалізація” з'явилося наприкінці ХІХ ст. і пов'язане з іменами американського соціолога Ф. Гіддінгса і французького соціолога Г. Тарда [35; 57]. Американські дослідники схильні звужувати смисл даного поняття, коментуючи, що соціалізація розглядається як процес навчання, шлях прийняття групових норм, адаптація. Французькі вчені розглядають соціалізацію ширше - як весь комплекс взаємовідносин між людиною та суспільством. На думку Н. Андреєнкової, головна відмінність американської і французької концепції соціалізації полягає в тому, що американці виходять з розуміння суспільства як організації індивідів, водночас як французи розглядають суспільство як первісне ціле. [35].

Поняття соціалізації еволюціонувало з того часу, охоплюючи різні аспекти цього явища, про що можна прочитати не тільки в оглядових працях [наприклад, 7; 12; 23-58], але і в довідковій літературі.

Для кращого структурування розуміння поняття “соціалізації” слід виокремити три основні наукові підходи дослідження соціалізації

зарубіжними і вітчизняними вченими, до яких увійшли культурантропологічна, соціологічна і психологічна науки.

Аналізуючи підхід до проблеми соціалізації в культурантропології, слід відмітити, що одними з перших досліджень соціалізації проводилися саме в культурантропології, так як вивчення процесу входження людини в суспільство, в культуру своєї або чужої країни, має достатньо тривалу історію, зазначає Ю. Кобазєва [23].

З погляду культурантропології (родоначальником культурної антропології вважається Ф. Боас) соціалізація розглядається як процес передачі культурної спадщини (Б. Малиновський), оволодіння культурою, соціально значущими цінностями, нормами, зразками поведінки. Цей процес отримав назву окультурення, нарівні з ним в антропології застосовуються такі назви як інкультурація, як модель соціалізації “модель інкультурації” [23; 28; 31], культурне обумовлення. В даний час використовується ще одне поняття - культурної трансмісії, що являє собою механізм, за допомогою якого група “передає себе в спадок” своїм новим членам.

Проведено багато досліджень, метою яких було виявлення відмінностей в процесі соціалізації індивіда через порівняння двох і більш культур. Наприклад, М. Мід і Р. Бенедикт досліджували процеси соціалізації в суспільствах, що знаходяться на різних стадіях суспільного розвитку. В сферу їх інтересів входило дослідження способів впливу культури даного суспільства на характер і результати життєвих змін індивіда. М. Мід вважала, що “саме культура є головним чинником, який вчить дітей, як думати, відчувати і діяти в суспільстві” [23; 28; 57].

Методи соціалізації (зокрема, виховання) досліджував австрійський культурантрополог И. Эйбл-Эйбесфельд, вивчаючи батьківсько-дитячі відносини в деяких племенах Африки, Південної Америки і Нової Гвінеї. В свою чергу американський дослідник Р. Ронер на основі аналізу більше 100 культур зробив спробу пояснення процесів соціалізації через теорію батьківського прийняття - відторгнення [23; 28; 35; 57]. В 50-ті роки

американські культурантропологи чоловік і жінка Б. Уайтинг і Дж. Уайтинг провели дослідження особливостей соціалізації, зрівнявши 6 культур. Вони виявили вплив соціальної структури на характерні для культури стилі соціалізації [23; 57].

Деякі автори розглядають соціалізацію як закономірність антропогенезу, говорять також і про соціалізацію природи. Є.Весна, В.Мухіна розглядають процес соціалізації як входження людини в символіку культури. В результаті соціалізації людина оволодіває не тільки системою знаків і символів, але й способами мислення, характерними для даного суспільства [35].

Проте, не дивлячись на великий внесок в дослідження соціалізації учених - антропологів, Ю. Кобазева зазначає, що в цілому процес соціалізації в рамках культурантропології розглядається як автоматичний, завдяки якому індивід сприймає культуру в міру свого розвитку (тобто є її пасивним споживачем) [23].

Підхід до проблеми соціалізації в соціології розглядається в першій половині XIX століття, коли соціологія починає затверджуватися як самостійна наука. І однією з найважливіших проблем, що знаходиться в центрі уваги практично всіх дослідників, стає проблема взаємовідношення людини і суспільства.

Так, основоположник соціології О. Конт віддавав пріоритет суспільству як первинної реальності. Він ставив задачу підкорення індивідуального суспільному, оскільки індивід не може існувати самостійно ізольовано від цілого. На відміну від О. Конта, англійський учений Г. Спенсер підкреслював автономію індивіда. Він вважав, що суспільство - це частина природи, вищий етап загальної еволюції. За Г. Спенсером, людина в природному стані значною мірою антисоціальна, соціальною ж істотою вона стає в ході тривалої еволюції [23; 28; 35; 49; 58].

Американський соціолог Л. Уорд розділяв погляди Г. Спенсера про еволюційний розвиток суспільства, але разом з біологічними чинниками цього

розвитку підкреслював важливість психічних (свідомих) процесів. Він вважав, що людські бажання і інтелект грають виняткову роль в перетворенні навколишнього середовища. Продовжуючи ідеї Л. Уорда, Ф. Гіддінгс відзначав, що “функція суспільства полягає в розвитку свідомого життя і в створенні людської особистості: для цієї мети вона насправді і існує”. Ф. Гіддінгс вважав, що соціалізація як процес “розвитку соціальної природи чи характеру” людини відбувається як у результаті стихійного впливу оточення, так і завдяки впливам суспільства згідно із “свідомим планом”. Французький соціолог Г. Тард розглядав суспільство як продукт взаємодії індивідів. Він першим спробував описати процес інтерналізації норм через соціальну взаємодію [23; 28; 35; 57; 58].

В наступних соціологічних дослідженнях проблеми соціалізації найбільш поширеними стали адаптивна і рольова концепції соціалізації.

Так, з найбільшою повнотою адаптивна концепція соціалізації знайшла своє вираження в теоретичній системі Дж. Дьюї, В. Кукартца [23]. Він вважав, що закладені у людини від природи унікальні здібності можуть проявитися лише в процесі соціалізації. Соціалізацію він розуміє як пристосування до суспільного середовища і підкреслює, що необхідно в цьому процесі “викристилізувати” індивідуальність кожної людини.

За дослідженнями американського соціолога Т. Парсонса соціалізація є динамічним процесом, пов'язаним із структурною організацією суспільства. Головний її механізм - пристосування -покликаний згладити, сублимувати конфлікти особистості й суспільства, тобто не допустити відхилень у поведінці. Т.Шибутані розглядає соціалізацію як безперервну адаптацію живого організму до цього оточення, як формування здатності передбачити реакції інших людей і пристосовуватися до них. Д. Креч, Д. Краффілд, Е.Балачей зазначають, що соціалізація є прийняттям особистістю переконань, цінностей і норм вищого чи нижчого статусу, характерних для групи членства, де особистість перебуває [28; 31; 35; 57].

Однією з ведучих ідей рольової концепції соціалізації стало положення відомого французького соціолога Е. Дюркгейма [23; 57], який розглядав суспільство як незалежну від індивідів, поза - і надіндивідуальну реальність. Суспільство домінує над індивідом і створює його. Бачення світу індивідом визначається “колективними уявленнями”, які виробляються суспільством. За Е. Дюркгеймом, соціалізована особистість - це особистість, що уміє пригнічувати індивідуальні інтереси в ім'я суспільних.

На позиціях рольової концепції соціалізації також стоїть відомий американський соціолог і психолог Дж. Мід, який розглядає індивіда як продукт соціального розвитку. Аналіз соціалізації тут здійснюється в термінах міжособистісних відносин. Сама соціалізація розглядається як процес комунікативних взаємодій, в ході яких індивід бере на себе ролі інших, формуючи своє “Я”. Дослідження Дж. Міда разом з Ч. Кулі в наукових джерелах ще мають назву модель соціалізації “міжособистісного спілкування” або “Я - теорія” чи ще теорія “дзеркального Я”. Роль, ролеве наочіння, за Дж. Мідом, мають значення основного механізму соціалізації. З ролями пов'язані основні соціокультурні цінності і символи. Рольове тренування дозволяє засвоїти закріплений в ролі соціальний досвід, без якого неможливе формування самосвідомості.

Таким чином, в руслі позитивістської соціології - суспільству відводилася провідна роль, і пізнання йшло від соціуму до індивіда. В кінці XIX - початку XX століття формується новий напрям соціології -розуміюча соціологія, шлях пізнання в якій, навпаки, йде від індивіда до соціуму, підкреслює Ю. Кобазєва [23].

Основоположник розуміючої соціології німецький учений М. Вебер [28; 35; 49], пояснюючи поведінку людини, коли суб'єктивно осмислені дії індивіда співвідносяться з поведінкою інших людей, вводить поняття “суспільно орієнтованих дій”. Ці дії припускають суб'єктивну мотивацію індивіда або групи і осмислену орієнтованість на інших (на очікування).

Підкреслюючи індивідуальність людини, німецький соціолог Г. Зіммель [23; 35; 49; 57] відзначає, що, вступаючи у певні відносини, індивід знаходить деякі характерні для нього якості, які є для нього суттєвими (кожна людина являє собою індивідуума з характерними властивостями, які не можна зустріти удруге в тому ж поєднанні).

Сучасні дослідження західної соціології ґрунтуються на розумінні соціалізації як частини процесу становлення особистості, в ході якої формуються самі загальні, поширені, стійкі риси особистості, що виявляються в соціально-організованій діяльності, яка регулюється рольовою структурою суспільства [63; 24; 49].

Наукові дослідження Т. Парсонса разом з психологами Дж. Морено і І. Лінтона також можна віднести і до рольової концепції соціалізації або до моделі соціалізації “рольового тренінгу”. Вони розглядають особистість як функцію, але вже в тих соціальних ролях, сукупність яких індивід виконує в суспільстві. Включаючись у процесі соціалізації в ті чи інші соціальні групи, індивід засвоює очікування рольової поведінки, вивчає способи їх виконання і тим самим стає особистістю [28; 31; 49].

Отже, соціологічний підхід до проблеми соціалізації ставить вагомий акцент саме на ролі суспільства в розвитку особистості, її свідомості і самосвідомості. Для того, щоб вижити, індивіду необхідно пристосуватись до соціального середовища (Дж. Дьюї, В. Кукарц), включитись в ті чи інші соціальні групи, засвоїти відповідні ролі і закріпити їх в соціальному досвіді без чого неможливе формування самосвідомої особистості (Е. Дюркгейм, Ч. Кулі, Дж. Мід, Т. Парсонс).

Звернення до трактування поняття “соціалізація” у вітчизняних і зарубіжних соціологічних словниках дає змогу зафіксувати основні положення соціологічної науки до проблеми соціалізації, а саме: соціалізація - це процес засвоєння, дотримання і відповідності індивіда зразкам поведінки, психологічним механізмам, соціальним нормам і цінностям, необхідних для

успішного його функціонування в даному суспільстві; це процес становлення особистості і істотний елемент соціальної взаємодії [63; 24; 49].

Підхід до проблеми соціалізації в психології починає підійматися в 10-х роках нашого століття. З погляду психології, “соціалізація - це процес і результат засвоєння і активного відтворювання індивідом соціального досвіду, здійснюваний в спілкуванні і діяльності”. [7; 12; 23].

Поняття соціалізації було введено в соціальну психологію в 40 -50 рр. в роботах А. Бандури, Дж. Кольмана і інших [4; 11]. В різних наукових школах поняття соціалізації отримало різну інтерпретацію.

Найпоширенішим довгий час була психоаналітична концепція розуміння соціалізації, так звана модель соціалізації “особистісного контролю” [56]. Основи психоаналітичного напрямку були закладені австрійським психіатром і психологом З. Фрейдом [12; 23; 28; 31; 56]. Він вважав, що люди народжуються із прагненнями, які потенційно асоціальні. За З. Фрейдом, соціалізація тут зводиться до придбання контролю над імпульсами з метою адаптації до навколишнього, переважно ворожого середовища. З іншої сторони А. Адлер [56] вважав, що рушійною силою психічного розвитку є відчуття спільності з іншими людьми, а не природжені потяги (З. Фрейд), не природжені архетипи (К. Юнг). Говорячи про формування соціального стилю життя людини, він підкреслював важливість збереження і розвитку індивідуальності [23; 49; 56].

Проблеми відносин людини з соціумом і їх вплив на розвиток особистості займали дослідження і інших психоаналітиків. Так, Е. Еріксон [23; 56] багато в чому переглянув позиції З. Фрейда і прийшов до висновку про значний вплив культури і соціального оточення дитини на її розвиток. Е.Еріксон розуміє соціальне становлення особистості як стадійний процес, тому його модель соціалізації отримала назву “еволюційної” моделі [28; 31; 49]. Він виділяв 8 стадій в розвитку ідентичності, які є серією критичних періодів, які повинні бути подоланні протягом життя.

В контексті так званого “гуманістичного психоаналізу” за Е. Фроммом, зв'язок індивіда і суспільства не є статичним. Суспільство здійснює не тільки функцію придушення, але і функцію творення особистості [12;234; 156].

Основи біхевіористичної концепції були закладені американськими психологами Е. Торндайком і Дж. Уотсоном [12; 56]. Предметом вивчення в біхевіоризмі є поведінка. Розглянемо деякі підходи до соціалізації в контексті теорії соціального наuczіння або так званої моделі соціалізації “соціального наuczіння” [28; 31; 149]. В цю теорію внесли свій внесок такі вчені як А. Бандура, У. Бронфенбреннер, Д. Доллард, Дж. Міллер, Дж. Роттер, Е. Толмен, Р. Уолтере, К. Халл. В даний час теорія соціального наuczіння - одна з небагатьох, в рамках якої процес соціалізації вивчається на основі природничо-наукових даних. Увага дослідників в руслі цієї теорії зосереджена на вивченні поведінки особистості під впливом соціального оточення, яке є стимулом. Представники соціально-когнітивного напрямку цієї теорії А. Бандура і Дж. Роттер вважають, що поведінка людини регулюється складними взаємодіями між внутрішніми явищами і чинниками оточення [12; 23; 28; 31; 49]. Згідно У.Бронфенбреннеру, в процесі соціалізації особистість відчуває вплив всіх взаємопов'язаних рівнів соціуму і своє власне життєве середовище буде як багаторівневе [23; 58].

В руслі гештальтпсихології, так званої психодинамічної концепції соціалізації [12; 56; 158], питаннями розвитку особистості займався німецький психолог К. Левін [12; 156]. Механізми соціалізації особистості, на думку К. Левіна, такі, що сила спеціально організованого дорослими “виховного бар'єру” в кожному конкретному випадку залежить від характеру самої дитини, її потреб, цілей, домагань і від того, як ці особистісні сили проєктуються в її індивідуальному “життєвому середовищі”. Ідеї К. Левіна отримали свій розвиток в роботах Ф. Хайдера. Він зосередив свої дослідження навколо проблеми сприйняття особистістю соціальної дійсності і, в тому числі, такого важливого соціального об'єкта, як інша людина.

Гуманістична психологія є одним з провідних напрямів сучасної зарубіжної психології. Цей напрям, що виник в 40-х роках ХХ століття, називають критичною концепцією соціалізації за Н. Головановою [12]. Дана концепція в якості основної моделі приймає відповідальну людину, яка вільно робить свій вибір серед запропонованих можливостей. Його засновником був американський психолог Г. Олпорт [56]. Одним з центральних положень його теорії було положення про те, що особистість являє собою відкриту і саморозвиваючу систему. Він виходив з того, що людина - перш за все істота соціальна, і тому не може розвиватись, не взаємодіючи з суспільством. Спростовувавши погляд психоаналізу на психічний розвиток як на адаптацію до середовища, А. Маслоу [12; 23; 35; 56] виказував ідею про те, що людина не прагне рівноваги з середовищем, а, навпаки, хоче підірвати цю рівновагу. Мета особистісного розвитку, за А. Маслоу, в прагненні до зростання, до самоактуалізації. Працюючи над рішенням проблеми, як і Г. Олпорт, ідентифікації - відчуження, А. Маслоу прийшов до висновку про те, що ідентифікація повинна здійснюватися в зовнішньому плані, а відчуження - у внутрішньому, тобто людина може активно контактувати з суспільством і в той же час залишатися самою собою.

Питання цілісності і унікальності особистості також хвилювали і психолога К. Роджерса [56], який вважав, що досвід, придбаний людиною протягом життя (феноменальне поле, за К. Роджерсом), унікальний і індивідуальний. Він стверджував, що все людство володіє природною тенденцією рухатись в напрямку незалежності, соціальної відповідальності, креативності і зрілості. К. Роджерс вважав, що повноцінно функціонуюча людина володіє здібністю до творчості.

Представники когнітивної концепції соціалізації, або так званої "когнітивної" моделі соціалізації особливо підкреслюють значення когнітивних процесів як головної можливості засвоєння тих чи інших соціальних дій особистості. В своїх дослідженнях ці теоретики виходять із психологічної теорії розвитку Ж. Піаже. [12; 28; 31; 35; 49]. Одним із ведучих

представників когнітивної концепції соціалізації є американський психолог Л.Колберг, який розглядав процес соціалізації особистості перш за все як процес розвитку моральної свідомості, засвоєння норм і правил соціального життя. Соціалізованість дитини, на думку Л. Колберга, опирається на її когнітивне дозрівання і рухається від пасивного прийняття вимог дорослих до розуміння соціальних вимог як добровільних погоджень між вільними людьми [12; 28; 31; 58].

За діяльнісною концепцією соціалізації розвиток особистості відбувається в процесі включення в різноманітні види діяльності. Шляхи вирішення проблеми розвитку особистості, намічені П.Блонським і Л.Виготським, розгорнув і заглибив А.Леонт'єв, який писав, що “у вивченні розвитку психіки дитини слід виходити із розвитку її діяльності, так як вона складається в даних конкретних умовах життя...” [12; 58]. Важливим етапом формування особистості дитини є ігрова діяльність, гра. Гра є соціальною по походженню діяльністю і тому вона соціальна за своїм змістом.

Суттєвий внесок було зроблено Л. Виготським в контексті діяльнісної концепції соціалізації у теорію стадійності соціалізації. Л. Виготський вводить поняття „соціальна ситуація розвитку” - специфічне для кожного віку відношення між дитиною і соціальним середовищем. Л.Виготський виділяє дві одиниці аналізу соціальної ситуації - діяльність і переживання.

До діяльнісної концепції соціалізації особистості також можна віднести визначення сучасних російських і українських психологів. Так, на думку М. Корнева і Л. Коваленко, соціальна діяльність (праця, спілкування, пізнання, гра, навчання) є головним чинником соціалізації [57]; за Р. Макшанцевим в процесі соціалізації люди вчаться жити в суспільстві, ефективно взаємодіяти один з одним, особливо в умовах суспільно значимої спільної діяльності; О. Реан вважає, що процес соціалізації нерозривно пов'язаний зі спілкуванням і спільною діяльністю людей [35; 57].

Системна концепція соціалізації передбачає одночасне вивчення всіх сторін розвитку дитини, а також допомагає зрозуміти їх взаємозв'язок і

взаємозумовленість. Система - це сукупність частин (підсистем) і їх взаємозв'язків, взаємовпливів і взаємодій. Кожен із нас являє собою цілісну систему, яка складається з різноманітних підсистем [57, 58]. До системної концепції соціалізації особистості відноситься регулятивно-детерміністською теорія особистості українського вченого В. Циби. За його дослідженнями соціалізація - це - набуття людиною (тобто формування сфери свідомості в її психічній системі) соціогенних параметрів (соціогенних потреб, соціальних настанов, рис характеру, компетентності й інших) під соціальним впливом для уможливлення її життєдіяльності як особистості в соціальних структурах різних соціальних інституцій.

Згідно інтегральної концепції соціалізації, наша психічна активність має декілька вимірів, розмірностей, аспектів, рівнів, інстанцій і тощо. Ці складові можуть бути рядоположні, створювати ієрархії чи відноситись до якісно різноманітним субстанціям. Узагальнено інтегральність проявляється як мінімум в активності, зв'язності, прагненню до цілісності і абсолюту, синергічності і акмеологічності [58].

Н. Шевандрін наводить декілька прикладів (Дж. Гілфорд, А. Петровський, Є. Соколов), які ілюструють прояв інтегральної концепції соціалізації в психології. Один з них це позиція до розуміння соціалізації В. Москаленко, яка вважає, що соціалізація - це результат взаємодії численних чинників: 1) розглядання соціалізації як процесу інкультурації, тобто трансляції культурно заданих моделей поведінки, цінностей із покоління в покоління; 2) розглядання соціалізації як інтерналізації, тобто як процесу засвоєння різних модусів соціального досвіду; 3) визначення соціалізації як адаптації. В цьому підході акцентується на результаті соціалізації як досягненні потрібної соціалізованості. Всі ці підходи визначають різні моменти єдиного процесу соціалізації [35; 58].

На думку Н. Шевандріна, інтегральна концепція соціалізації особистості забезпечує дослідників мітками, матрицями, орієнтирами для феноменологізації і концептуалізації, дослідження і діагностики, обробки і

інтерпретації, терапії і корекції, мотивації і управління, навчання і розвитку, конструюванню і творчості в області психології.

Отже, психологічний підхід до проблеми соціалізації особистості розкриває різноманітні концепції трактування даного поняття, які втілюються в цілісності вирішення взаємовідношень індивід - суспільство. Так, психологія ставить акцент на індивіда, який має приборкати свої природні інстинкти; постійно перебувати в процесі соціального навчання через наслідування, систему заохочень і покарань; пізнавати і використовувати вчинки людей встановлюючи рівновагу з соціумом; включатися в різноманітні види діяльності набуваючи соціальний досвід; бути цілісним у відношеннях з оточуючим світом; систематизувати і інтегрувати власну діяльність і спілкування підчас самореалізації і самоствердження в соціумі. Психологічний підхід дозволяє всесторонньо підійти до проблеми індивіда в соціальному середовищі, що розкриває нові можливості наукових досліджень. Звернення до трактування поняття “соціалізація” у вітчизняних і зарубіжних психологічних словниках дає змогу зафіксувати основні положення психологічної науки до проблеми соціалізації, а саме: соціалізація - це процес і результат засвоєння і активного відтворення індивідом соціального досвіду, системи соціальних ролей, зв'язків і відношень; процес набуття знань, цінностей, рис характеру, компетентності, спеціальних навичок і соціальної чутливості для кращої адаптації у соціумі [7; 46].

Аналізуючи зміст основних концепцій і моделей соціалізації особистості в культуроантропології, соціології і психології, слід зазначити, що кожний науковий підхід вносить свій незамінний важливий вклад у розумінні процесу соціалізації. Якщо розглянути концепції в ієрархічному порядку, то всі вони зводяться до останньої інтегральної концепції, яка включає в себе надбання усіх попередніх, інтегруючи їх у відповідну цілісну систему взаємодії індивіда з соціумом. Ця взаємодія враховує гомонізацію, соціальну адаптацію, і н культу рацію, соціальну ідентичність, системність і інтеграцію “успішної” соціалізації особистості.

З теоретичного аналізу випливає, що навкруги проблеми соціалізації сфокусувалися інтереси багатьох вчених - етнографів, культурологів, соціологів, психологів, педагогів. Дослідження соціалізації, проведені в багатьох областях науки, сприяли більш усесторонньому освітленню даної проблеми. Але, в той же час, вони не привели до створення єдиної чіткої концепції. Критерії соціалізації залишаються дещо розмиті і невизначені.

Узагальнюючи певні спільні і розбіжні позиції у тлумаченні соціалізації особистості попередніми і сучасними концепціями, спробуємо подати власний підхід у розумінні суті соціалізації як наукової проблеми.

Отже, соціалізація - це процес набуття, результат засвоєння і активного відтворення індивідом соціального досвіду, знань, цінностей, рис характеру, компетентності, спеціальних навичок, соціальної чутливості, групових норм, системи соціальних ролей, зв'язків і відношень в умовах невизначених соціальних ситуацій, варіативності, багатоманітності принципів організації, видів діяльності; процес систематизації, конструювання, інтегрування індивідом образу світу, частиною якого є уявлення про самого себе як частину цього світу; процес формування соціальності і соціальної лабільності як головного результату соціалізації, в якій здійснюється творчість людини, її самовизначення. Таке тлумачення соціалізації є основою нашого подальшого дослідження соціалізації особистості з різним рівнем розвитку творчого мислення.

Закономірності, принципи і методи соціалізації студентської молоді

Соціалізація особистості – одне з перших питань, що постають у суспільстві у процесі підготовки молоді до трудового життя. Формування особистості – складний процес прилучення особистості до соціального буття, тобто її соціалізації. Соціалізація охоплює усі соціальні процеси, завдяки яким індивід засвоює певні знання, норми, цінності, що дозволяють йому бути у

повноправним членом суспільства. Соціалізація включає стихійні та спонтанні процеси, які впливають на формування особистості [62].

Розглядаючи процес соціалізації, ми аналізуємо його також у зв'язку з формуванням особистості в процесі взаємодії та взаємовпливу соціальних груп, колективів і особистості. Соціалізація особистості людини – це процес і результат засвоєння позитивного досвіду попередніх поколінь. Цим поняттям визначають засвоєння соціальних умінь і навичок спілкування, діяльності, різних соціальних ролей, стереотипів, установок, придатних для успішної життєдіяльності варіантів стилю поведінки. Інститути соціалізації – це сім'я, освіта, культура, мистецтво, релігія та інше. Сім'я - найголовніший інститут соціалізації не тільки дитини, але і його батьків, близьких родичів, сусідів. У сім'ї діти засвоюють основні соціальні знання, уміння та навички, необхідні для життя у суспільстві, а дорослі демонструють приклади соціально виваженої й морально-етичної поведінки, готовності до співробітництва, злагоди, гармонії жити й працювати разом, забезпечувати свої соціальні та морально-духовні й матеріально-економічні запити. За допомогою освіти дитина пристосовується до цінностей у даному суспільстві, а дорослий навчається адаптуватись до різних змін і перемін. Він адаптується до життя у суспільстві через засвоєння правил поведінки, присвоєння досвіду міжособистісних відносин, культури мовлення. Культура як соціальний інститут, який вбирає усі створені людиною матеріальні та духовні цінності, є основним джерелом освіти, навчання й виховання. Культура – це середовище, яке вирощує й формує особистість (мистецтво, музика, література). Релігія як соціальний інститут, який презентує складне суспільне явище, яким є віра чи недовіра у вищий розум, розкриває єдність усіх з усіма, що логічно вимагає доброчинності, довіри, сподівань, надії на краще. Середовище – це комплекс зовнішніх явищ, які стихійно діють на людину і значною мірою впливають на розвиток [50].

У середовищі людина соціалізується. Соціалізація – процес двохсторонній. З одного боку, індивід засвоює соціальний досвід, цінності,

норми, установки, властиві суспільству й соціальним групам, до яких він належить, а, з іншого – активно залучається до системи соціальних зв'язків і набуває соціального досвіду. М.Б.Євтух та О.П.Сердюк зазначають, що мета соціалізації полягає в тому, щоб допомогти вихованцеві вижити у суспільному потоці криз і революцій: екологічних, енергетичних, інформаційних, комп'ютерних тощо, оволодіти досвідом старших, досягнути своє покликання, визначити власне місце в суспільстві, самостійно знайти шляхи найефективнішого самовизначення у суспільстві. У цей час людина прагне до самопізнання, самоосмислення, саморегуляції, самовдосконалення, самооцінювання й особливо самореалізації. [18].

Процес соціалізації людини, її формування та розвиток, становлення як особистості відбувається у взаємодії з навколишнім середовищем, яке впливає різними соціальними чинниками. Усі чинники можна звести до трьох груп: 1) макрочинники (суспільство, держава, планета, світ і космос), 2) мезочинники (етнокультурні умови й тип населення, в яких живе і розвивається людина, засоби масової інформації), 3) мікрочинники (сім'я, дитячий садок, школа, позашкільні виховні установи, релігійні організації, товариства однолітків), це середовище називають соціумом або мікросоціумом. Вони різною мірою безпосередньо впливають на кожну конкретну людину, динамічно змінюються в умовах науково-технічної революції, змінюється і їх питома вага в соціалізації підростаючих поколінь та по-різному оцінюється їхній результат. Як відомо, незмінною залишається ідея залежності особи від довкілля в усі вікові періоди, особливо в дитинстві. Видатні педагоги відзначали, що п'ять перших років життя за рівнем соціального сприйняття дорівнюють усім наступним [50].

Враховуючи багаторівневість структури соціального середовища, на макрорівні особливого значення для соціалізації молоді набувають: спосіб життя, тобто сукупність умов, які забезпечують життєдіяльність на всіх рівнях розвитку потреб, установок, диспозицій особистості; умови, що забезпечують реалізацію нагальних потреб особистості (екологічних, житлово-побутових);

умови, що забезпечують самоствердження, самовиявлення особистості на рівні соціальних потреб (професійне становлення, задоволення культурних потреб). Процес входження особистості в етнокультурні відносини, національну систему виховання та освіти сприяє соціалізації молоді на мезорівні. Мезорівень зумовлює: освітні орієнтації, властиві для суспільства; формування культурних цінностей та їх відповідність загальнолюдським; збереження та відтворення генофонду нації і розвиток її інтелектуального потенціалу. Мікрорівень – це умови життя кожної особистості, її розвитку в соціально орієнтованих установах, громадських об'єднаннях та організаціях. Соціалізація особистості на мікрорівні охоплює: продуктивні умови спілкування як домінуючого виду діяльності молоді; формування соціального статусу і репутації особистості; розвиток нормативно-ціннісної системи відносин особистості [18].

Слід нагадати, що учені виділяють і класифікують як етапи соціалізації, так і її фактори, агенти, засоби та механізми. М.П.Лукашевич зазначає, що соціалізація відбувається під час дії на індивіда різних факторів. Учений виділяє чотири групи факторів: мега-, макро-, мезо-, мікро-фактор. У процесі соціалізації індивід готується до відповідності вимог і очікувань інших членів суспільства в широкому діапазоні можливих життєвих ситуацій. Соціалізація містить набір механізмів та агентів, завдяки яким забезпечується соціально схвалювана поведінка та норми моралі. Під агентами соціалізації розуміють людей, які найбільш впливають на індивіда [30].

Соціалізація індивіда відбувається у трьох основних сферах: діяльність, спілкування, самосвідомість. У сфері діяльності реалізується опанування та розширення видів праці, з якими пов'язана людина, її орієнтація в системі кожного виду діяльності, розуміння суті та сенсу. Як відомо, усі види діяльності включають процес мовлення. У сфері спілкування особистістю реалізується потреба у контакті з іншими суб'єктами. У сфері самосвідомості здійснюється формування образу власного “Я”, усвідомлення своєї соціальної належності, власних соціальних ролей, систем соціальної орієнтації і т.ін. [33].

Складний і багатогранний процес соціалізації продовжується все життя людини, проходячи низку вікових етапів. Л.Міщик виділяє наступні з вказаних етапів: а) первинний; б) становлення соціальної зрілості; в) вибір професії; г) реалізація вибору у трудовій діяльності; д) післятрудова [33]. Необхідно підкреслити, що набуття соціальних якостей, необхідних для життя, є соціальним розвитком, соціалізацією особистості студента. Цей процес починається на етапі допрофесійної освіти, коли вибір напрямку професійного розвитку фактично ще не зроблений (навчання в загальноосвітній середній школі). У системі соціалізації особистості учня чи студента в процесі навчально-виховної діяльності особливе місце може зайняти робота з роз'яснення понять “співпорядкування”, “співвідносини”, які складаються між членами будь-якого об'єднання. І починати можна дуже просто: в рамках університетського педагогічного процесу можна відшукати реальні зв'язки між учасниками, щоб пояснити практичне й соціальне значення уміння дотримуватись норм, правил поведінки, реальної ігрової ситуації, щоб мати якомога кращий результат не тільки для себе, але й для групи людей, колективу, співтовариства, для бізнесової структури, для сім'ї, найближчого оточення [6].

Як зазначає Е.Якуба процес соціалізації складається із наступних етапів: виділяють первинну та вторинну соціалізацію (засвоєння соціальних норм і цінностей людиною, входження її у дану культуру, і наступне засвоєння соціальних ролей, відрізняючих життєдіяльність дорослої людини. Виділяють такі стадії соціалізації як дотрудова (що охоплює період життя людини до початку трудової діяльності); трудова (охоплює період активної участі людини у трудовій діяльності); післятрудова (період, який починається коли закінчується активна трудова діяльність людини) [62]. Відомо, що процес соціалізації визначається як розвиток і самозміна людини в процесі засвоєння і відтворення культури, що відбувається у взаємодії людини зі стихійними, відносно спрямованими та цілеспрямовано створюваними умовами життя на всіх вікових етапах особистості [37].

У результаті вивчення наукових досліджень [33; 18, 62], приходимо до висновку, що теоретично процес соціалізації поділяють на два взаємовпливових етапи: адаптацію – пристосування людини до оточуючого світу, в тому числі і до суспільного середовища; та інтеріоризацію – засвоєння, привласнення людиною знань, норм певного суспільства, що стають складовими елементами самосвідомості її особистості. Суттєвий її момент – це розвиток соціально активної особистості.

З огляду на викладене, метою соціалізації студентів перш за все є активне опанування ними досвідом попередніх поколінь та уміннями використовувати його в інтересах створення власного добробуту не на шкоду іншим. Як відомо, виховання є провідним фактором у гармонійному розвитку особистості, у становленні студента як спеціаліста, у той же час соціалізація наповнює його реальними думками щодо того, як краще сприймати докільця, як на нього реагувати (впливати на нього чи пристосовуватись, щоб мати успіх). Саме елемент “успішності”, як підкреслює О.Л.Сидоренко [43], пошук умов самореалізації та одержання насолоди від самого процесу життя, участі у виробничій чи навчальній діяльності, одержання бажаної винагороди за свої зусилля (адекватна оцінка за результати навчання, відповідна зарплата за виконану роботу, заохочення за підвищений рівень якості діяльності й т.п.) відрізняє процес соціалізації студента та особи взагалі від процесу виховання.

Нагадаємо, процес соціалізації студента та загальний розвиток його особистості залежить від спадковості, середовища та виховання. Його джерелом і внутрішнім змістом є такі внутрішні й зовнішні суперечності, як: процеси збудження й гальмування; задоволення й незадоволення, радість і горе; між спадковими даними й потребами виховання (дитина-інвалід); між рівнем розвитку особистості й ідеалом (оскільки ідеал завжди досконаліший, ніж конкретна особистість вихованця). Він (ідеал) спонукає особистість до самовдосконалення. Дослідження процесу соціального виховання здійснювало цілий ряд науковців: А.Й.Капська, О.В.Безпалько,

М.П.Лукашевич, С.В.Кириленко, С.І.Кривонос, І.Д.Зверева, Л.І.Міщик, А.В.Мудрик.

Деякі вчені розуміють сутність соціалізації майже у тому плані, як розглядається поняття “виховання”. Але виховання передбачає перш за все цілеспрямовані дії, посередництвом яких індивіду свідомо намагаються прищепити бажані риси й якості, тоді як соціалізація поряд із вихованням включає не спеціальні, спонтанні впливи, завдяки яким індивід долучається до культури і стає повноправним і повноцінним членом суспільства [34].

Зв'язки виховної системи й середовища багатогранні. Це взаємна увага студентів про облік і проблеми середовища й середовища про навчальний заклад як про заклад соціального виховання, а не лише як про навчальний заклад. Це взаємопроникнення, коли студенти беруть участь у вирішенні важливих для оточуючого їх соціуму задач, а суспільство, батьки – у вирішенні виховних проблем у рамках навчального закладу. Це може бути і інтеграція – коли навчальний заклад і оточуюче середовище перетворюються в єдине поле соціального виховання [40].

Визначаючи соціальний характер виховання М.П.Лукашевич зазначає, що ефективність і зміст виховання дзеркально відбиває стан культури в суспільстві, морально-політичну та духовну атмосферу соціального життя, які в сукупності складають своєрідний соціальний простір виховання [30].

Процес соціалізації особистості здійснюється через певні механізми. Психологічні механізми соціалізації це – імітація та ідентифікація. Т.Парсон застосував ці поняття у соціологічній теорії соціальної дії. Вчений визначав імітацію як процес засвоєння елементів культури (особливих знань, умінь, образів) шляхом наслідування. Ідентифікація виражає відношення до соціального світу, прийняття цінностей [62].

Соціально-психологічні механізми соціалізації студентів вищих навчальних закладів виявляються в процесі ідентифікації та інтеріоризації [18]. Ідентифікація (від лат. *Identificate* – ототожнювати) – це процес ототожнення індивідом себе з іншими людьми, групою, осередком, який

допомагає оволодівати різними видами діяльності, засвоювати соціальні норми та цінності, оволодівати соціальними ролями. Virізняють три форми ідентифікації:

- пряме емоційне ототожнення з реальною або нереальною особою. Ця форма домінує на початкових етапах соціалізації особистості;
- самозалучення до певної номінальної соціальної групи (вікової, національної, фахової);
- самозарахування (з відчуттям належності до певної соціальної групи.

Активне засвоєння індивідом соціальної поведінки, групових норм і цінностей здійснюється під час спільної діяльності, насамперед у трудових осередках. Цей механізм діє на свідомих етапах розвитку особистості. Інтеріоризація суспільних ідеалів у молодіжному середовище пов'язана з пошуками реальних зразків для наслідування і з характером уявлень про шляхи реалізації ідеалів. Соціалізована людина мусить бути здатною протистояти несприятливим життєвим обставинам. “Повна” соціалізація, тобто розчинення в соціумі певної частини молоді, свідчить про відсутність тієї активності, яка дає змогу вибірково сприймати й оцінювати навколишню дійсність [18].

Зеленько А.С. вважає, що інтеріоризація (від фр. *interiorisation* – перехід зовні всередину, а те від лат. *interior* – внутрішній) – перетворення структури предметної діяльності у структурі внутрішнього плану свідомості. Усяка, справді, людська форма психіки спершу складається як зовнішня соціальна форма спілкування між людьми й лише пізніше, унаслідок інтеріоризації, стає психічним процесом окремого індивіда [21].

Результати аналізу наукових досліджень впевнюють нас у тому, що вивчення соціалізації студентської молоді повинно базуватись на соціально-психологічних особливостях студентства, які визначають, як указує С.В.Савченко, специфіку й результат соціального процесу [42]. Такими особливостями, на думку вченого, є:

- вік, нижня межа якого розмита й визначається наявністю атестата про середню освіту, а верхня традиційно не виходить за 30-річний рубіж;
- специфіка видів діяльності, серед яких провідною є навчальна;
- студентські роки – час становлення самостійної й особистісної свободи, зумовленої проживанням поза батьківським домом, послабленням контролю, автономністю в поведінці й діяльності;
- важливою особливістю є підготовка до діяльності, яка мало знайома студентам, а отже, великий ризик розчарування в обраній спеціальності, розвитку нігілістичних настроїв, відчуження в сім'ї й у колі ровесників;
- студентські роки – час не тільки професійної підготовки, це час любові, створення сім'ї, виховання дітей, це період знаходження свого місця в житті, час самоствердження в студентських колективах, різних соціальних групах;
- для сучасних студентів характерна поява новоутворень, не властивих попереднім поколінням. До них належать зниження елементів романтизму в почуттях і поведінці, збільшення меркантильного начала й жорсткого практицизму, орієнтація на цінності західного світу, зростання самостійності, енергійності, готовності до конфліктних стосунків з адміністрацією й владними структурами;
- важливою особливістю є перетворення студентства з групи невиробничого характеру в амбівалентну соціальну групу, яка бере безпосередньо участь у матеріальному й духовному виробництві;
- для сучасного українського студентства характерна поява феномена корпоративності в поглядах, поведінці, рефлексивних реакціях;
- особливістю, яка іманентно властива міжнародному студентству, є його виражений радикалізм у поглядах і поведінці, готовність брати участь у революційних перетвореннях і відвертих соціальних «авантюрах» [42].

Овчаренко Г.В., у своєму дисертаційному дослідженні, особливості процесу соціалізації студентської молоді бачить у наявності трьох його стадій, а саме: 1) адаптаційна (охоплює перший і частково другий курси) – спрямована

на оволодіння способами навчально-професійної діяльності, її основним змістом є адаптація індивіда до нових умов; 2) ціннісно-діяльнісна, або диспозиційна (охоплює частково другий, третій і четвертий курси) – забезпечує розв'язання протиріччя між ціннісними орієнтаціями на цілі життєдіяльності й засобами їх досягнення, детермінованими соціальними умовами життя індивіда; 3) професійна (охоплює випускний курс) – сприяє завершенню професійно-особистісного становлення студентів, перетворенню їх у активних суб'єктів соціалізаційного процесу [38].

З огляду на вирізнені С.В.Савченком особливості соціалізації студентської молоді, зокрема на специфіку видів діяльності, ми розглянемо суттєві особливості становлення соціальної зрілості студента у процесі навчання і виховання. Для цього подамо три складника навчально-виховного процесу.

По-перше, сам навчальний процес /змістом, формою, методикою, організацією/ має, безумовно, соціальний вплив на студента, бо: а) він протікає як у конкретних соціальних умовах /як міні-, так і макро-/ , так і у спеціально відведених для цього місцях, у відповідних формах, здійснюється певними методами; б) сама особа викладача виступає конкретним носієм певних соціальних ідеалів і цінностей є прикладом, зразком для наслідування; в) ілюстративний матеріал, який використовує викладач завжди має соціальний елемент, що в сукупності своїй створює адекватний міні соціум із початково-виховним та формувальним впливом на соціалізацію особистості студента.

По-друге, призначення виховання як у широкому соціологічному сенсі, так і у вузькому педагогічному полягає у тому, щоб із його допомогою формувати у студентів відповідну життєву позицію /навчати, привчити, пристосувати жити в конкретному соціальному середовищі та вміти робити адекватний вибір поведінки.

По-третє, формувальний ефект мовленнєвої діяльності викладача присутній, як ми вже підкреслювали, в усіх ланках навчально-виховного процесу, бо педагог ніколи не забуває, що результатом його діяльності

повинна бути: а) сформованість світогляду /світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, переконання/; б) оволодіння певною сумою морально-соціальних цінностей, що відповідають вимогам суспільства; в) сформованість відповідного рівня емоційно-почуттєвої сфери та ціннісних орієнтацій, які б позитивно впливали на довкілля та яке б гармонійно вмещало б у себе студента.

Як бачимо, у кожному з трьох складників змісту навчання й освіти міститься соціальний елемент, який спрямовується на розв'язання проблеми підготовки студента до самостійного життя, вибору поведінки, складання професійно значущих проектів.

Н.М.Лавриченко зазначає, що процес соціалізації як складова педагогічного процесу у закладах вищої освіти набуває змісту творення освітньо-виховних і практично-життєвих передумов особистісного й соціального становлення студента, а саме: - розвивається його здатність до реалістичної самооцінки, самосприйняття і самоприйняття у загальному контексті усвідомлення і прийняття своєї соціальної життєвої диспозиції – походження сімейного становища й можливостей, а відтак уможливорюється формування адекватних життєвих орієнтацій і виборів (навчальних, професійно-виховних, сімейно-побутових, духовних); - відбувається поступальне становлення множини соціальних (групових, міжособистісних) відносин і взаємин молоді людини на макро-, мезо-, мікро- рівнях, її суспільного буття, та їх розвиток як простору її особистісного, духовного і соціально-практичного життя і дорослішання, формується життєвий стиль особистості; - нагромаджується особистий досвід суспільного життя й взаємодій, а відтак, і відповідні знання, уміння, навички, компетенції, звички, поведінкові автоматизми тощо, створюються базисні когнітивні, емоційно-вольові й практично-діяльнісні персональні передумови виконання множини соціальних ролей дорослої людини – економічних, господарсько-побутових, гендерних, сімейних, батьківських, педагогічних, громадських, політичних; - формуються соціальні потреби, якості й здатності особистості –

комунікабельність, загальна соціонормативна адекватність, культурна розвиненість і вихованість, громадянськість і патріотизм тощо, а також її духовність – світоглядні переконання й установки, базисні форми і рівні свідомості й самосвідомості, розвинена почуттєвість, зокрема, здатність до вищих людських почуттів, насамперед у сфері сприйняття іншої людини й ставлення до неї – емпатії й симпатії, самоідентифікації й психологічної проєкції, дружби й любові, констатується свідомо соціальність як єдність суспільної наявності, причетності, активності і суверенності особи [29].

З огляду на викладене, приходимо до висновку, що важливим для теорії соціального виховання є наступні ідеї соціалізації студентів:

1. Ідея про те, що соціалізація пов'язана з адаптивними процесами (хоча трактування поняття соціалізації як пристосування надає самому процесу соціалізації індивіда відтінку пасивності). Соціальна адаптація – це процес активного пристосування індивіда до зміненого середовища за допомогою різних засобів. Соціальна адаптація має дві форми: активну, коли індивід прагне вплинути на середовище, змінити його, тобто активно входить у процес соціалізації, і пасивну, коли він не вступає у взаємодію із середовищем, не прагне змінити його, визнати пануючу у ньому норми, оцінки, засоби діяльності [18].

2. Думку про встановлення соціальних зв'язків як про один із механізмів соціалізації.

3. Положення про значення для успішної соціалізації формування самосвідомості й системи соціальної орієнтації та розвитку мови, культури мовлення. Соціальна свідомість, основою якої є знання про світ людських відносин та адаптивних умінь особи, необхідна для вироблення системи дій у житті. Формування індивідуально спрямованої соціальної свідомості в системі роботи з адаптації до довкілля студента відбувається на основі його мовленнєвої діяльності.

Зміст і особливості основних етапів процесу соціалізації студентської молоді

Особливості процесу соціалізації студентської молоді визначаються у наявності трьох його стадій, а саме: 1) адаптаційна (охоплює перший і частково другий курси) – спрямована на оволодіння способами навчально-професійної діяльності, її основним змістом є адаптація індивіда до нових умов; 2) ціннісно-діяльнісна, або диспозиційна (охоплює частково другий, третій і четвертий курси) – забезпечує розв'язання протиріччя між ціннісними орієнтаціями на цілі життєдіяльності й засобами їх досягнення, детермінованими соціальними умовами життя індивіда; 3) професійна (охоплює випускний курс) – сприяє завершенню професійно-особистісного становлення студентів, перетворенню їх у активних суб'єктів соціалізаційного процесу[51]. Розглянемо їх детальніше.

Адаптація – результат (і процес) взаємодії індивіда і навколишнього середовища, який приводить до оптимального його пристосування до життя і діяльності. Адаптація компенсує недостатність звичної поведінки в нових умовах. Через неї забезпечується можливість прискорення ефективного функціонування особистості в незвичайних обставинах. Якщо адаптація не настає, виникають додаткові труднощі в спілкуванні, в опануванні предмета діяльності, аж до порушення її регулювання.

Адаптація пов'язана зі зміною соціальної ситуації розвитку студента. Адаптація – це зміна самого себе (настанов, рис характеру, стереотипів поведінки тощо) відповідно до нових вимог діяльності, соціальних умов і нового оточення. Це входження в нову соціальну позицію і нову систему взаємин. Наприклад, щоб успішно працювати самостійно, як того вимагає вища школа, потрібно мати високий інтелектуальний рівень розвитку, інтелектуальні вміння та навички опрацювання літератури. Якщо цей рівень недостатній, компенсація може відбуватися за рахунок підвищення мотивації, посилення працездатності та наполегливості. [22]

Період адаптації першокурсника пов'язаний із руйнуванням раніше сформованих стереотипів, що може породжувати труднощі як у навчанні (порівняно зі школою низька успішність), так і в спілкуванні. Адаптаційний період у різних студентів відбувається по-різному, залежно від їх індивідуально-психологічних особливостей, рівня готовності до навчання у вищій школі.

Труднощі адаптаційного періоду пов'язані з розлученням зі шкільними друзями і позбавленням їхньої підтримки та розуміння; невизначеністю мотивації вибору професії та недостатньою психологічною готовністю до опанування нею; не сформованістю системи саморегуляції і самоконтролю за своєю діяльністю і поведінкою та відсутністю повсякденного контролю за ними з боку батьків і викладачів; пошуком оптимального режиму праці й відпочинку та налагодженням побуту; відсутністю навичок самостійної навчальної роботи (невміння працювати із джерелами інформації, конспектувати літературу тощо).

О.Г. Мороз розрізняє такі форми адаптації студентів-першокурсників:

Адаптація формальна, яка стосується інформаційної обізнаності з новими реаліями студентського життя, пристосування до умов нового навчального закладу, до структури вищої школи взагалі, до тих вимог, які ставляться перед студентами, усвідомлення своїх прав і обов'язків.

Адаптація соціально-психологічна як процес внутрішньої інтеграції груп студентів-першокурсників і інтеграція цих груп зі студентським оточенням загалом; пристосування до нового соціального оточення (викладачі, однокурсники, сусіди в гуртожитку, соціальна структура великого міста тощо); перебудова наявних соціальних навичок і звичок; різкий перехід до самостійного життя. [26]

Деякі студенти відчують труднощі входження в новий студентський колектив, труднощі становлення дружніх стосунків або спілкування (надмірна сором'язливість, наприклад, не сприяє становленню дружніх взаємин). Якщо ж група стає референтною, студент стверджується в ній, починає виконувати

в ній певну роль (актив, лідер групи, ініціатор, організатор тощо). Іноді виникають труднощі спілкування студента також і з викладачами.

Дидактична адаптація, яка пов'язана з готовністю студента опанувати різноманітним нових (порівняно зі шкільними) організаційних форм, методів і змісту навчально-професійної діяльності у вищій школі, до значного збільшення обсягу навчального матеріалу, до складної мови наукових текстів і вивчення спеціальних предметів тощо. [11]

У вищому навчальному закладі значно збільшується обсяг самостійної навчальної роботи (конспектування першоджерел, складання тез, написання рефератів тощо), з'являються нові форми організації навчання (лекції, семінарські, практичні та лабораторні заняття, колоквиуми тощо). Все це може породжувати своєрідний негативний ефект, що має назву «дидактичного бар'єру» між викладачами та студентами, подолання якого стає одним із важливих завдань у процесі навчання. Саме нездатність подолати дидактичний бар'єр часто є гальмівним моментом, що ускладнює адаптацію студентів.

Новизна дидактичної обстановки, з якою зустрічається першокурсник, часто знецінює надбані ним у школі способи засвоєння навчального матеріалу. Спроби компенсувати це старанністю, сумлінним ставленням до навчальних обов'язків не завжди приводять до бажаного успіху. Минає немало часу, поки студент виробить нові шаблони, опанує нові засоби, адекватні новим вузівським умовам навчання. Лише після цього напруження зменшується, зайві емоційні реакції на труднощі поступово змінюються ритмічними, навіть автоматичними виконавчими діями, а саме навчання поступово потребуватиме від студента значно менших зусиль. Однак багато студентів досягають цього занадто великою ціною. «Академічні» стресогенні фактори, переважно сприймаються як найбільш специфічні та поширені серед студентства. Проте є і відомості, що академічна криза часто є вторинним утворенням стосовно більш глибоких криз, таких як родинні та сексуальні стосунки або кризи професійного вибору. [26]

Дослідження засвідчують, що першокурсники не завжди успішно оволодівають знаннями не тому, що отримали слабку шкільну підготовку, а через несформованість якостей, які визначають готовність до навчання у вищій школі:

- здатність навчатися самостійно;
- уміння контролювати й оцінювати себе;
- врахування індивідуальних особливостей власної пізнавальної діяльності;
- уміння правильно розподіляти свій час для самостійної навчальної підготовки й відпочинку;
- самодисципліна тощо.

Одним із основних завдань у роботі з першокурсниками є організація та керівництво самостійною навчальною роботою студентів, розробка і запровадження шляхів її раціоналізації та оптимізації.

4. Особистісно-психологічна адаптація пов'язана з прийняттям студентом нової соціальної позиції й опануванням нової соціальної ролі «студента» (студент – той, хто навчається самостійно, наполегливо опановує професію) і «майбутнього фахівця».

Наявність в «Я-концепції» студента конструктивів, які вказують на його професійно-рольову ідентифікацією («Я – студент», «Я – майбутній фахівець» тощо) позитивно позначається на процесі його професійного становлення. Це дає відносно жорсткий стрижень і орієнтує студента, викликає необхідність підтвердити уявлення про власне «Я» («Якщо я хороший студент, то треба подолати всі спокуси розваг, слабкість волі й лінь, щоб підтвердити цей «Образ –Я». Я мушу діяти так, як має діяти в моєму уявленні фахівець»). Наявність професійно-рольової настанови в поєднанні з соціальною і пізнавальною активністю студента може свідчити про його професійну спрямованість. [19]

«Я-концепція» студента, його самооцінка безпосередньо впливає як на його дидактичну адаптацію, так і на адаптацію до умов майбутньої

професійної діяльності. Під впливом «Я-концепції» в деякого виникають сумніви у своїх здібностях, у правильності вибору професії. Це породжує невпевненість у своїх силах, страх перед оцінками. Заважає також невміння бачити професійну спрямованість процесу навчання, незрозуміння того, що формування майбутнього фахівця починається з першого дня навчання у вищій школі.

Період адаптації не всі однаково проходять. За результатами дослідження, 49% студентів важко перебудовуються до нових форм організації навчального процесу; 20% – гостро переживають відірваність від сім'ї, важко пристосовуються до самообслуговування; 12% студентів відчують труднощі входження в новий колектив; 39% – не можуть охопити весь обсяг самостійної роботи. [41]

Залежно від активності студента адаптивний процес може бути двох типів:

- 1) активне адаптування;
- 2) пасивне, конформне прийняття цілей і цінностей нової соціальної групи.

Залежно від швидкості адаптації та її результатів розрізняють такі типи адаптації студента:

1 тип – студент, який легко адаптується до нових умов, швидко виробляє стратегію своєї поведінки, легко входить у колектив; поведінка емоційно стійка, неконфліктна.

2 тип – студент, адаптація якого цілком залежить від середовища й соціального оточення. Трапляються ускладнення і в організації своєї роботи, і в режимі праці, і в спілкуванні. Важлива допомога, зовнішній контроль і підтримка.

3 тип – студент, який важко адаптується через свої індивідуальні особливості. Поведінка його деструктивна, конфліктна, емоційно нестійка, з неадекватною реакцією на вимоги та умови навчання. У період адаптації студент переживає деструктивний стан.

Для деструктивного стану студента в період адаптації характерним є:

- неспроможність переживати самотність;
- занижена самоповага і самооцінка;
- соціальна тривожність, невпевненість у спілкуванні, сором'язливість, очікування осуду з боку оточуючих;
- недовіра до людей;
- труднощі у виборі партнера, друга;
- пасивність і невизначеність, що знижує власну ініціативність і в навчанні, і в спілкуванні;
- нереалістичні очікування, орієнтація на підвищені вимоги до себе («мене не розуміють...», «до мене ставляться несправедливо...»).

У цей період вирішальне значення має підтримка, допомога, увага з боку куратора і викладачів, а саме:

- порада щодо встановлення режиму праці і відпочинку;
- порада з питань організації самостійної навчальної роботи;
- допомога в пізнанні товаришів, у становленні ділових і дружніх стосунків.

Завдання викладача в адаптаційний період першокурсників: допомагати і вчити студента самовизначатися за соціальними цінностями, а не за тимчасовими результатами діяльності, бути цілеспрямованим; включати студента в співтворчість; допомагати в організації самостійної роботи та входженні в студентське середовище [15]. Успішність адаптації залежить також від стану здоров'я і розвитку волі. Якщо є проблеми, тоді студенти вимагають особливої уваги та допомоги.

В адаптації студента до ВНЗ на старших курсах допомагає також студентська група, якщо вона стає колективом із позитивним мікрокліматом. Група стає референтною (значущою) для студента. Чуйне ставлення один до одного в студентській групі, допомога один одному зроблять процес входження в нову навчально-професійну діяльність і новий колектив комфортнішим, успішним для кожного студента. [4]

На зміну адаптації до середовища приходить індивідуалізація своєї діяльності та поведінки. Індивідуалізація – потреба людини відрізнятись від інших людей у певному відношенні, щоб не бути (не відчувати себе) дуже схожим на них. Незважаючи на прагнення в чомусь бути схожим на інших, більшість людей плекає своє почуття індивідуальності. Це частково пояснює нашу незвичайну, а інколи й безглузду поведінку. Ризикуючи викликати на себе несхвалення оточуючих, ми підтверджуємо (бодай для самого себе) наше почуття індивідуальності. Люди також можуть прагнути до індивідуальності через бажання повніше розпоряджатися своїм життям. Жорсткий конформізм до суспільних норм означає, що ми втрачаємо почуття особистої свободи, а індивідуальні способи поведінки й самовираження підтримують відчуття власної значущості (В. Г. Крисько).

Студент активно включається в навчально-виховні структури групи, факультету та університету. Відбувається інтенсивний розвиток особистісних якостей (нові інтереси, настанови, набувається самостійність і розвивається творчість), професіоналізація особистості та входження в професійну роль.

Інтеграція (integration) – процес, завдяки якому частини поєднуються в ціле. Це ознака автентичної особистості, яка по-справжньому реально функціонує, знає відмінності між відчуттями і фантазіями, між своїми потребами і бажаннями інших. Вона діє згідно з власною глибинною мудрістю, не вимагаючи від людей підкорення собі або відповідності власним очікуванням. Інтеграція студента означає, що він усвідомлює свої потреби й бере відповідальність за їх реалізацію, узгоджує свої бажання з наявними можливостями, вибудовує своє «Я – ідеальне» узгоджено з «Я – реальне» і професійною моделлю.

На етапі інтеграції в студента завершується професійне становлення, визначається професійне спрямування особистості, формуються професійні і громадянські якості, а також індивідуальний стиль майбутньої діяльності. Все це відбувається через професійну ідентифікацію (порівняння себе з

професійною моделлю) та професійну самопрезентацію (поведінка набуває професійних рис).

Професійне становлення особистості можна розглядати як процес, що триває протягом всього життя та має свої особливості на кожному окремому етапі професійного шляху. Особливо тісно взаємопов'язані ці два процеси на первинному етапі занурення молодого людини у професійне середовище, коли відбувається життєве та професійне самовизначення. На кожній стадії професійного становлення існують певні цілі та завдання, які відповідають суспільним вимогам, реалізуються згідно цих вимог та у відповідності до власних потреб, інтересів, ціннісно-мотиваційних орієнтирів, особистісних властивостей тощо.

Протягом студентського періоду відбувається професійна соціалізація молодого людини – процес занурення у професійне середовище, засвоєння правил, норм та вимог професійної діяльності. Як зазначає Є. Климов, людина стає на шлях прихильності до професії та її засвоєння (стадія адепта професійної діяльності) [22]. І. Грицюк зауважує, що процес професійної соціалізації передбачає особистісну активність, оскільки взаємодія та вплив на систему соціальних зв'язків та відносин вимагає прийняття певного рішення і включає в себе набір характеристик, таких як цілеутворення, мобілізацію суб'єкта діяльності, побудову стратегій діяльності [15]. Слід також враховувати специфіку студентства, як соціальної та вікової категорії. Саме в цей час активно розвиваються моральні почуття, визначаються життєві цілі та перспективи, відбувається переорієнтація цінностей, формуються та міцніють особистісні риси, засвоюються нові соціальні ролі, посилюється прагнення особистого успіху та досягнення власних цілей, пов'язаних із сферою навчальних та професійних інтересів. Важливо зазначити, що у молодого людини виокремлюється та відшліфовується індивідуальний стиль міжособистісної взаємодії з одногрупниками, викладачами, на якому в подальшому ґрунтується особлива професійна взаємодія [14].

Отже, соціальна ситуація розвитку визначається зміною і закріпленням соціального статусу студента – майбутнього фахівця з вищою освітою, формуванням його професійних намірів, розвитком особистості студента як професіонала і представника еліти суспільства.

Висновки до Розділу 1

Вивчення проблем соціалізації молоді є одним з напрямків соціології - галузі, яка в наш час стає дуже значущою для суспільства. Ось що говорить про об'єкт соціології молоді І.С. Кон: "Молодь - соціально-демографічна група, що виділяється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального становища та обумовлених тим і іншим соціально - психологічних властивостей. Молодість як певна фаза, етап життєвого циклу біологічно універсальна, але її конкретні вікові рамки, пов'язаний з нею соціальний статус і соціально-психологічні особливості мають соціально-історичну природу і залежать від суспільного ладу, культури і властивих даному суспільству закономірностей соціалізації ».

Соціалізація молоді являє собою сукупність всіх соціальних і психологічних процесів, за допомогою яких індивід засвоює систему знань, норм і цінностей, що дають можливість йому функціонувати як повноправному громадянину суспільства.

Питання соціалізації молоді досліджували такі українські вчені, як Є.В. Лазоренко, М.П. Лукашевич, А.К. Тащенко В.В. Москаленко, М.І. Михальченко, В.І. Волович, І.М. Гавриленко і інші автори.

В суспільстві перехідного періоду є явища й процеси, що суттєво відрізняються від тих, котрі притаманні стабільним суспільствам. Вони пов'язані як з економічними, політичними, так й соціальними трансформаціями, але всі вони без винятку стосуються проблем життєдіяльності людини, створюють далеко не завжди комфортні умови для молоді щодо проходження соціалізаційного процесу.

Ринкові відносини розширили можливості молодих людей, дали простір широкому спектру ідей і ціннісних орієнтацій, сприяють свободі їх вибору, проте їх реалізація напряду залежить від матеріальних ресурсів. Тому низький рівень матеріальної забезпеченості більшості молодих людей стає для них головною проблемою. 72% молоді, що вчиться, назвали низький матеріальний рівень життя основною перешкодою на шляху реалізації своїх можливостей. У зв'язку з цим 42% опитаної молоді не бачать реальної перспективи для реалізації свого особистого розвитку, що значно підвищує еміграційні настрої серед молодих людей. Достатній рівень матеріальної забезпеченості значно розширює можливості молодих людей, позитивно впливає на їх світосприйняття, додає життєвої впевненості.

Сім'я, як і раніше, залишається основним інститутом соціалізації молодого покоління, бо зберігає традиційні основи стійкості і стабільності суспільства та забезпечує усталеність стосунків з навколишнім світом. Сім'я орієнтує молоду людину на засвоєння соціального досвіду через систему цілеспрямованих засобів, сприяє формуванню нормативної системи цінностей, спрямовує її на бачення ринкових перетворень крізь призму цивілізованих відносин, в основі яких лежить особиста відповідальність і компетентність.

Важливим фактором, що забезпечує успішну соціалізацію є формування молодої людини як активного суб'єкта суспільного життя. Дійсне ж засвоєння індивідом соціального досвіду, включає в свою структуру момент активного пристосування до оточуючого світу не тільки в колі сім'ї чи стінах школи, але в першу чергу поза їх межами, адаптацію як "автоматичне" виховання визначених соціальних навичок у зв'язку з постійним перебуванням індивіду у певному соціальному середовищі зі своїми специфічними цінностями, нормами, взірцями. Тому кроки соціалізаційної діяльності мають узгоджувати "базисний світ", набутий завдяки первинній соціалізації, з конструктами оточуючого суспільного світу через соціалізацію вторинну

Оточуюче життя стрімко змінюється, молодь бачить навкруги себе дуже мало стабільного й тому в неї з'являється релятивізм, орієнтація на ситуацію. Вона намагається вижити в світі, що швидко змінюється, і розвиває здатність пристосовуватись до будь-якої ситуації. Як наслідок формується здібність швидко все переоцінювати, гнучкість, пристосуванство, хитрість. З одного боку, це добре, бо у молоді з'являється щеплення проти ідеологічних обмежень, фанатизму. З іншого - в душі у людини немає порядку. Якщо вона виростає пристосованою до обставин циніком, яка впевнена, що зможе викрутитися із будь-якої ситуації, то рано чи пізно така людина стає жертвою обставин, тому що не може протиставити їм нічого свого власного.

Тільки цілеспрямована систематична участь держави і всіх гілок влади в житті молодого покоління зможе розв'язати проблеми соціальної адаптації молоді в сучасному перехідному суспільстві. Політика держави повинна створювати необхідні економічні, соціальні умови для розвитку молоді за допомогою масової державної і громадської підтримки інноваційної діяльності, соціальний захист молоді, сприяти формуванню творчої активності молоді, здібностей, навичок, а також стимулів до саморозвитку та самореалізації, завдяки чому будуть створені передумови для її прискореного розвитку.

РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В СУЧАСНІЙ ТЕОРЕТИЧНІЙ СОЦІОЛОГІЇ

Теоретичні концепції формування соціального капіталу студентської молоді у сучасному соціологічному дискурсі

Останні два десятиліття соціальний капітал як теоретичний концепт та об'єкт емпіричного дослідження посідає одне з центральних місць у соціологічній науці, зокрема – у західній соціології. Постійно зростаючий інтерес до наукового вивчення соціального капіталу зумовлений великим потенціалом відповідного йому концепту в поясненні багатьох явищ та процесів сучасного суспільного життя. На тлі відносної вивченості стану соціального капіталу в західних суспільствах проблеми соціального капіталу в Україні залишаються поки що без належної уваги, хоча при цьому такі відомі дослідники цього явища, як Ф. Фукуяма, Р. Патнем, П. Шихирев відмічають дефіцит соціального капіталу в пострадянських суспільствах як одну з фундаментальних перешкод соціально-політичних і економічних перетворень та розбудови громадянського суспільства. За цих умов освоєння теоретичного багажу та понятійного апарату теорії соціального капіталу, а також конструювання вітчизняної дослідницької традиції зазначеної проблеми стає актуальним завданням для українських соціологів [50]. Наш власний дослідницький інтерес до розбудови цієї традиції обумовлений пошуками теоретичних засад дослідження соціального капіталу університетської спільноти, зокрема довіри як базового елементу соціального капіталу.

У російській та українській соціології до теперішнього часу було представлено порівняно невелику кількість публікацій, присвячених аналізу ролі соціального капіталу в економічних та соціальних практиках. Серед

учених, які працюють над проблемою соціального капіталу, можна назвати С.Барсукову, Н. Бусову, О. Владимірова, В. Гассія, Г.Градосельську, О. Демківа, І. Дискіна, С. Долуцьку, Ф.Карасьова, Н. Лебедєву, О.Ломовцеву, А. Ляско, Н. Плискевич, Т. Скрипкіну, В. Радаєва, В.Степаненка, Л.Стрельнікову, А. Трапкову, Х. Хачатуряна, П. Шихирєва, О. Шкаратана та інших авторів. Враховуючи, що теоретичні засади, а також базові теорії соціального капіталу було закладено у західній соціології, звернімося саме до їх аналізу.

Теоретичними засадами дослідження соціального капіталу є соціально-економічні та соціологічні теорії [64]. Серед перших можна назвати концепції, розроблені класичною політичною економією, зокрема теорію капіталу як продуктивного ресурсу економічної діяльності, яка одержала обґрунтування в роботах таких класиків економічної думки, як А.Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, Л.фон Мізес та ін. [65]. Так, для А.Сміта економіка була гуманітарною та моральною наукою, яка перш за все повинна вивчати відносини між людьми [46]. Подальший розвиток ця традиція отримала в творчості К. Маркса, зокрема в його критичній концепції відчуження як певної інтегральної характеристики соціально-економічного та соціокультурного буття, пов'язаної із розвитком товарно- ринкових відносин [31].

Певне значення для розкриття змісту соціального капіталу мають ідеї А.де Токвілля, який у своїй роботі "Демократія в Америці" (1835) писав: "Американці протистоять індивідуалізму за допомогою принципового інтересу", який полягає у тому, що "вони самовдоволено показують, як основна турбота про самих себе постійно підштовхує їх до допомоги один одному і вимушує їх добровільно жертвувати частину свого часу і власності в ім'я благополуччя Штатів" [17].

Друга традиція представлена соціологічними теоріями соціальної системи, в яких структура системи розглядається як джерело принципово нових, емерджентних властивостей системи взаємодії. Так, Е. Дюркгейм розглядав суспільство як таке, що складається з соціальних фактів або соціальних структур, які виконують для суспільства ряд функцій. Групове

життя, за Дюркгеймом, є протидією аномії та самознищенню, зокрема самогубству [9]. М. Вебер у своїй теорії соціальної дії визначав соціальну дію як таку, що має певний суб'єктивний смисл, який співвідноситься із діями інших осіб або орієнтується на них [17].

В якості ще одного джерела концепції соціального капіталу може розглядатись традиція мережевого аналізу соціальної взаємодії, що представлена дослідженнями ринків, ієрархій та обміну (М. Грановеттер, Х. Уайт).

Перша відома згадка про “соціальний капітал” у сучасному значенні цього поняття належить Л. Дж. Ханіфану - державному наглядачеві сільських шкіл у Західній Вірджинії. У своїх записах 1916 року Ханіфан відзначив важливість спільної залученості задля успіху школи, що зумовило його звернення до ідеї соціального капіталу. За Ханіфаном, до соціального капіталу відносяться ті субстанції, що мають найбільше значення у повсякденному житті людей: доброзичливість, дружні стосунки, співчуття та соціальні зв'язки між індивідами та сім'ями, що утворюють соціальну спільноту. Індивід є соціально безпорадним, якщо його залишити наодинці. Якщо він вступає у контакт із своїм сусідом, а вони удвох – із іншими сусідами, відбувається акумуляція соціального капіталу, що задовольнить соціальні потреби індивіда та стане соціальним підґрунтям удосконалення життєвих умов всієї спільноти. Таким чином спільнота виграє від кооперації усіх своїх частин, у той час як індивіди знаходять переваги допомоги, співчуття та дружніх стосунків своїх сусідів[66].

Виникненню концепції соціального капіталу багато в чому сприяла розробка у 1960-і роки концепції людського капіталу, обґрунтованої в роботах Г. С. Беккера, Г. Дж. Джонсона, Т. В. Шульца [31]. Концепція людського капіталу доводила економічну продуктивність інвестицій у формування та розвиток професійних навичок, застосовуючи для цього економічні моделі продуктивності, витрат і прибутку. При цьому в якості джерела людського капіталу визначалася індивідуальна здатність до навчання, до використання

отриманих знань і навичок, а сам він ставав предметом індивідуального акумулювання подібно фізичному або фінансовому капіталу. Продовженням зазначеного підходу стала розробка проблематики ролі соціальних зв'язків як джерела економічних ресурсів. У цьому значенні термін «соціальний капітал» використовувався в західній соціології в 1960-і й 1970-і роки, зокрема в роботах Г.Лоурі і Дж. Джакобс.

Економіст Г. Лоурі у своїй критиці неокласичної економічної теорії доводив, що ортодоксальні економічні теорії занадто індивідуалізовані, сфокусовані виключно на індивідуальному людському капіталі [66]. Лоурі наводив приклад ситуації расової нерівності на ринку праці, виділяючи такі її причини, як спадкування від чорних батьків убогих матеріальних ресурсів і низьких освітніх можливостей, а також відсутність у молодих чорних працівників зв'язків на ринку праці і, як наслідок, нестача інформації про потенційні можливості. Таким чином, доречно говорити про спадкування соціального капіталу. Лоурі часто цитують у соціологічній літературі з мобільності та расової спадковості для підтримки антиіндивідуалістської точки зору. Хоча Лоурі й не став детально розвивати концепцію соціального капіталу, проте його роботи допомогли сформуватися концепції Дж. Коулмана.

Розробка самостійної і цілісної соціологічної концепції соціального капіталу почалася в західній соціології у 1980-і роки. Як відзначає А. Портес, перший систематичний аналіз соціального капіталу був проведений П.Бурдьє, який визначав цей феномен як „сукупність дійсних або потенційних ресурсів, пов'язаних із включенням у міцні мережеві або більш-менш інституціолізовані відносини взаємних зобов'язань або визнань” [8]. Бачення соціального капіталу у Бурдьє є досить інструментальним і зосереджене на користі, яку індивіди накопичують, постійно беручи участь у групах з метою створення деякого ресурсу: „вигода, що акумулюється завдяки членству в групі, є базисом можливої солідарності” [8]. У своїх теоретичних побудовах Бурдьє виходить із принципової відмінності джерела соціального капіталу від інших

його форм: якщо фінансовий або людський капітал є надбанням окремих економічних суб'єктів, то капітал соціальний, який виникає у системі відносин, що зв'язують багатьох суб'єктів, доступний індивідові доти, поки той залишається суб'єктом таких відносин. При цьому Бурдьє зауважує, що соціальна мережа не дана споконвічно й повинна бути сконструйована через інституціоналізацію групових взаємодій та має постійно відновлюватись. Тобто необхідною умовою функціонування соціального капіталу є постійні матеріальні або символічні обміни між членами мережі, що підтверджують близькість акторів, їх приналежність до цього соціального кола.

З поглядів Бурдьє на соціальний капітал стає зрозумілим, що соціальні взаємовідносини відкривають індивідам доступ до ресурсів асоціації або групи, а якість соціального капіталу визначається якістю цих ресурсів. Такий підхід знижує значення всіх форм економічного капіталу, який розглядається як накопичена людська праця, оскільки через соціальний капітал актори можуть одержувати прямий доступ до економічних ресурсів. Вони також можуть збільшувати свій культурний капітал через контакти з індивідами, що його втілюють, або з експертами. Стає можливою інтеграція людей у визначені інститути за допомогою коштовних "вірчих грамот" – дипломів і сертифікатів.

Концепції Бурдьє притаманні деякі риси реляційної теорії соціального капіталу, згідно з якою в структурі соціального капіталу виділяють три компоненти: інституціоналізовані відносини взаємного визнання, соціальні зв'язки та ресурси, доступні індивідам за рахунок членства в соціальних мережах.

За П.Бурдьє, соціальний капітал існує в різних станах, кожний з яких складається із різних компонентів:

1. Інкорпорований стан являє собою компетенцію індивідів щодо мережі соціальних відносин, а також їхньої диспозиції до знаходження й утримання цієї компетенції. Компонентами соціального капіталу в інкорпорованому стані є очікування, зобов'язання, нормативні уявлення, довіра. Загальна властивість цих компонентів соціального капіталу полягає в тому, що вони є суб'єктивним

вираженням соціального капіталу та характеризують відносини індивідів як у масштабах окремих соціальних мереж, так і масштабах суспільства.

2. В об'єктивованому стані соціальний капітал виражається у вигляді системи соціальних зв'язків і соціальних мереж, що дозволяють акумулювати ресурси. Соціальний капітал в об'єктивованому стані представлений соціальними зв'язками. Соціальні зв'язки є типом соціальних контактів між суб'єктами, що мають більш-менш сталий характер.

3. В інституціолізованому стані соціальний капітал – це сукупність прав і правил, що встановлюють порядок відносин, закріплюють статус суб'єктів соціальної мережі та їхні можливості користуватися її ресурсами. Соціальний капітал в інституціолізованому стані представлений такими компонентами, як інституціолізовані норми та правила, санкції та права [8].

Інша концепція соціального капіталу була запропонована Дж. Коулманом у статті "Капітал соціальний та людський" [25]. Коулман засновував своє розуміння соціального капіталу на емпіричній традиції американської соціології (антропологічних дослідженнях соціальних мереж, сільської й міської соціології) і теорії людського капіталу Г. Беккера. Коулман характеризує соціальний капітал як функцію: „Функція, що визначається поняттям соціального капіталу, являє собою цінність аспектів соціальної структури для акторів як ресурси, які вони можуть використати для досягнення своїх цілей” [25]. Соціальний капітал є суспільним благом, але створюється вільним і раціональним індивідом для досягнення власних вигід. Цей процес припускає соціальний контракт, набір соціальних норм, соціальних обмінів, а отже - й базовий рівень довіри. Коулман виділяє такі форми соціального капіталу:

1. Зобов'язання, очікування та надійність структури. Ця форма соціального капіталу може бути описана за допомогою ситуації, коли індивід 1, зробивши що-небудь для індивіда 2, отримує очікування взаємності, а індивід 2 – зобов'язання. За Коулманом, ці зобов'язання існують у вигляді „довірчих записок”, сукупність яких складає „кредит”. Чи буде повернено цей

„кредит”, залежить від рівня довіри між індивідами, від того, чи не буде цю довіру втрачено, тобто від надійності структури.

2. Інформаційні канали, які, за Коулманом, дають можливість отримання інформації з меншими витратами часу та матеріальних ресурсів. Відносини та довіра в цьому випадку вже не так важливі, найбільш значимою функцією цієї форми соціального капіталу є обмін інформацією.

3. Норми та ефективні санкції. Говорячи про третю форму соціального капіталу, Коулман має на увазі неписані норми, моральні приписання, що спонукають кожного жертвувати власними інтересами та діяти в інтересах колективу: „...норма такого роду орієнтує на взаємодопомогу та взаємопідтримку,... на діяльність в інтересах суспільства” [25].

Коулман також відзначає залежність розвитку соціального капіталу від характеристик соціальної структури або від конфігурації соціальної мережі: за Коулманом, ефективність норм безпосередньо пов’язана з такою властивістю соціальних відносин, як замкненість: у замкнутій спільноті легше контролювати дотримання норм та застосовувати санкції.

Подальший розвиток концепція соціального капіталу знайшла у творчості В. Бейкера, М. Шиффа та Р. Берта. В. Бейкер визначає цей концепт як „ресурс, який актори отримують через особливі соціальні структури, а потім використовують у власних цілях; це спричиняється змінами у відносинах між акторами” [66]. М. Шифф визначає соціальний капітал більш широко - як „розташування елементів соціальної структури, що впливає на відносини між людьми й стимулює дії або використовує корисні функції” [66]. У той час як Коулман і Лоурі акцентують увагу на мережній щільності соціального капіталу, в розумінні Р. Берта соціальний капітал - це відносна свобода від зв'язків, позначена як „структурні діри”, що уможливорює індивідуальну мобільність. Це відбувається тому, що щільні мережі будуть переправляти надлишкову інформацію, у той час як більш слабкі зв'язки можуть стати джерелами нових знань і ресурсів [13].

Концепція соціального капіталу одержала широку популярність завдяки дослідженням Р. Патнема, який запропонував оригінальну інтерпретацію його сутності й функцій у різних сферах людської діяльності [38]. Дослідження Р.Патнема ознаменували зсув акценту в аналізі соціального капіталу з його економічної функції на пояснення його природи як суспільного блага. Даний підхід, що одержав подальший розвиток у роботах А. Портеса, Ф. Фукуями та інших дослідників, багато в чому визначає сучасний стан наукових дискусій з приводу феномену соціального капіталу.

Р.Патнем визначає соціальний капітал як характеристику суспільства взагалі: „За аналогією з поняттями фізичного та людського капіталів - засобів та навичок, що покращують індивідуальну виробничу продуктивність, - соціальний капітал належить до характеристик соціальної організації, зокрема соціальних зв'язків, норм, довіри” [38]. Таким чином, згідно з теорією Патнема, соціальний капітал виникає з активних взаємозв'язків між індивідами, у межах яких довіра та спільні цінності пов'язують членів мереж та спільнот, роблять можливою спільну дію та спрощують її. Завдяки соціальному капіталу у суспільстві затверджуються певні зразки взаємодії, які підвищують ефективність функціонування соціальних інститутів.

Особливу увагу Патнем концентрує на дослідженні впливу соціального капіталу на політичну участь. У дослідженнях динаміки соціального капіталу в США Патнем констатує істотний спад суспільної активності в 1970-1980рр. в електоральній та політичній поведінці, волонтерській участі в програмах, неурядових організаціях, участі в добровільних асоціаціях, читанні газет, відвідуванні родичів і друзів, колективному проведенні часу. Однак проведений Патнемом аналіз практично не враховує особливості поколінь (діти Великої депресії, післявоєнного демографічного стрибка й діти 1980-х), зміни умов і стилю життя (урбанізація, територіальна мобільність), розвитку електронних засобів комунікації та нових форм дозвілля. Таким чином, бурхлива активність неурядових організацій у попередні десятиліття могла відбивати надмірну політизацію приватного життя.

Патнем використовує трьохфакторну модель соціального капіталу, виділяючи такі його форми:

1. Соціальні норми.
2. Інституціоналізована у зразках пануючих соціальних практик довіра.
3. Людські взаємовідносини, які він називає „горизонтальними” на відміну від „вертикальних” суспільних відносин ієрархії.

Два перших фактори є, власне кажучи, соціально-психологічними атрибутами індивіда. Тому Патнем вимірює соціальний капітал за допомогою таких індивідуальних індикаторів, як інтенсивність і сила контактів, членство в громадських об'єднаннях, електоральна активність, задоволеність взаєминами, дотримання норм взаємності, почуття безпеки, довіра до сусідів і соціальних інститутів. Групові або територіальні показники він одержує за допомогою агрегації індивідуальних. На підставі аналізу економічного розвитку декількох регіонів світу Патнем показав, що зміна якості соціальних відносин передувала економічному розвитку.

Таким чином, соціальний капітал в інтерпретації Патнема є інтегральною соціетальною характеристикою, яка охоплює рівень розвитку громадянського співробітництва та властивості громадян до об'єднання, а також норми й цінності суспільних відносин, в першу чергу, взаємність та довіру.

Патнем запропонував першу типологію соціального капіталу, зокрема виокреслив такі його типи, як “зв’язуючий” (bonding) та “горизонтально-інтегруючий” (bridging). Говорячи про „зв’язуючий” соціальний капітал, Патнем має на увазі культурні норми та елементи соціальної структури, що підтримують солідарність та єдність окремої групи. „Горизонтально-інтегруючий” соціальний капітал характеризує норми та структури, що забезпечують інтеграцію групи в більш широкий суспільний контекст. Обидва види соціального капіталу є необхідними для успіху групи, бо низький рівень зв’язуючого капіталу призводить до розпаду групи, а низький рівень горизонтально-інтегруючого соціального капіталу призводить до поширення сепаратистських тенденцій та сегрегації [38].

М. Вулкок, дослідник соціального капіталу за програмою Світового Банку, концептуалізував уявлення про „вертикальну компоненту” соціального капіталу, додавши до наявної дихотомії (bonding та bridging – зв’язуючий та горизонтально-інтегруючий капітал Р. Патнема) третій вимір - вертикально-інтегруючий (linking) соціальний капітал, що є специфічним випадком горизонтально-інтегруючого соціального капіталу. Головною властивістю вертикально-інтегруючого соціального капіталу є те, що він створює можливості для обміну та відносин, заснованих на довірі та повазі між індивідами-представниками місцевих громад та іншими корпоративними агентами в межах певного громадянського суспільства, а також за його межами.

Ще одним науковцем, чий внесок у теорію соціального капіталу важко переоцінити, є Ф.Фукуяма. Свою концепцію соціального капіталу Фукуяма будує навколо поняття довіри, яку визначає як очікування постійної, чесної, орієнтованої на сумісно поділювані цінності поведінки з боку інших членів цієї спільноти. Превалювання довіри у суспільстві, за Фукуямою, породжує соціальний капітал. Фукуяма вважає довіру, а, отже, й соціальний капітал, головним чинником національного благополуччя та конкурентоспроможності [54].

Специфічні риси соціального капіталу, які відрізняють його від інших видів капіталу, обумовлені тим, що механізмами відтворення соціального капіталу є релігія, традиції та історичні звичаї [54].

Важливою складовою соціального капіталу, за Фукуямою, є спонтанна товарицькість, яка означає можливості співробітництва згідно з встановленими принципами та створення нових асоціацій, невід’ємними рисами яких є горизонтальність та неформальність.

Також Фукуяма відзначає, що соціальний капітал має культурні коріння. Культуру Фукуяма визначає як успадковану етичну звичку, вважаючи етичні коди, за допомогою яких суспільство регулює поведінку людей, найважливішою частиною культури. Однією з найважливіших етичних

звичок, за Фукуямою, є заснована на довірі до сторонніх спроможність спонтанно спілкуватися. Ця етична звичка відіграє визначальну роль в організаційних інноваціях і, як наслідок, у створенні багатства і процвітання країни. Механізм впливу рівня суспільної довіри на стан економіки країни такий: Фукуяма вважає, що суспільства з високим рівнем довіри більш схильні до створення добровільних асоціацій, а здатність створювати добровільні організації пов'язана зі спроможністю створювати великі приватні корпорації. Так, у своїй роботі Фукуяма, проводячи порівняльний аналіз економічного стану суспільств з високим та низьким рівнем довіри, доводить, що успіхи країн із більш розвинутою економікою (Германія, Японія, США) пов'язані з високим рівнем довіри та спонтанної товариськості в цих країнах [54; 67].

Важливий внесок у розвиток концепції соціального капіталу зробили А. Портес та Дж. Сенсенбреннер. Соціальний капітал ці автори трактують як „очікування стосовно соціальної дії в рамках колективу, які впливають на поведінку членів цього колективу” [58].

А. Портесу та Дж. Сенсенбреннеру також належить спроба систематизації механізмів формування соціального капіталу. В якості першого механізму Портес та Сенсенбреннер відмічають ціннісну орієнтацію, адже вона спонукає суб'єктів у своїй поведінці керуватися не лише егоїстичними мотивами в силу того, що сама вона є імперативом, засвоєним акторами в процесі соціалізації.

Друге джерело соціального капіталу Портес та Сенсенбреннер вбачають у індивідуальній соціальній взаємодії. Соціальна реальність у межах цього напрямку являє собою утворення із серії трансакцій, в ході яких відбувається обмін послугами, інформацією та іншими ресурсами.

Третім джерелом соціального капіталу є обмежена солідарність: мається на увазі соціальна поведінка, орієнтована на групу. На думку Портеса та Сенсенбреннера, найкраще цей тип генези соціального капіталу описує К. Маркс, говорячи про зростання свідомості і солідарності класу, які виникають не з ціннісної орієнтації чи індивідуальних взаємних обмінів, а з ситуативної реакції соціальної групи, члени якої зіштовхуються зі спільними проблемами.

Цей тип солідарності призводить до того, що члени групи починають дотримуватися норм взаємної підтримки, що може сприйматися як ресурс. Дистанція між членами групи та суспільством у цьому випадку визначає ступінь залежності акторів від своєї групи, силу соціального контролю та вагу для актора власної репутації в групі. А зовнішній тиск на групу або спільні для членів групи проблеми стають головним фактором, що зумовлює характер соціального капіталу групи.

Нарешті, останнім джерелом соціального капіталу за Портесом та Сенсенбреннером є так звана „вимушена довіра”, яка базується не на безпосередній довірі до індивіда (тобто на впевненості в тому, що той виконає свої зобов’язання і застосовувати санкції не доведеться), а на вірі в те, що спільнота або група спроможні притягти до відповідальності порушника і той врешті рещт поверне свій „борг” [58].

Наприкінці 1990 рр. з’являється велика кількість публікацій, присвячених теоретичним та методологічним засадам дослідження соціального капіталу. Однак наявність великої кількості визначень поняття соціального капіталу призводить до виникнення певних труднощів під час дослідження цього феномену. Саме вирішення подібних труднощів концептуального характеру й мають на меті спроби класифікації концепцій соціального капіталу.

Спробу класифікувати концепції соціального капіталу здійснила Л.В.Стрельнікова [47]. Вона виділяє чотири основних підходи до дослідження соціального капіталу: соціо-антропологічний, заснований на уявленнях про природні прагнення людей до об’єднання; соціологічний, в якому соціальний капітал розглядається як норми, мережі та організації, за допомогою яких індивіди отримують вигоду; економіко-інституціональний, підставою якого є твердження, що люди при взаємодії один з одним прагнуть до максимальної індивідуальної корисності й використовують ресурси соціального капіталу при здійсненні різних видів діяльності; політологічний, у якому особлива увага приділяється ролі інститутів, соціальних норм у формуванні людської поведінки.

О. Демків також здійснює систематизацію існуючих концепцій. При цьому він звертається до робіт С.П. Боргатті, К. Джонс, М.Г. Еверет і Н. Лін. Він виділяє два рівні соціального капіталу - мікро- і макрорівень [16]. На мікрорівні соціальний капітал є якісною характеристикою індивідуального соціального актора, у той час як на макрорівні соціальний капітал трактується як характеристика групи. Великий внесок у концептуалізацію мікрорівневої інтерпретації соціального капіталу внесли П.Бурдьє, В.Бейкер, Р.Берт, Н.Лін, Дж.Коулман та ін. Макрорівневого трактування соціального капіталу дотримуються Р. Патнем, М.Пелдем, М. Шифф, Ф. Фукуяма та ін.

Російський дослідник В. В. Радаєв відзначає, що концепції соціального капіталу можна класифікувати в залежності від того, яку складову соціального капіталу вони описують – структурну чи інституціональну [40]. Структурний аспект соціального капіталу розкривається через поняття соціальних мереж, що є основою всякого соціального капіталу, причому тут працює традиція мережевого підходу, що використовується для дослідження самого широкого кола об'єктів у соціальних науках. Інституціональний аспект соціального капіталу лежить в області проблематики довіри, причому довіра розуміється як виконання зобов'язань без застосування санкцій. Таким чином, з погляду структурного підходу соціальний капітал виступає як сукупність мережних контактів; з погляду інституціонального підходу соціальний капітал являє собою накопичену довіру й виміряються кількістю накопичених зобов'язань. Представником структурного підходу є Р. Роуз. Інституційний аспект соціального капіталу відзначають Р.Патнем Е. Лессер, Ф. Фукуяма.

Підводячи підсумки, ми можемо сказати, що сучасний дискурс про соціальний капітал містить величезну кількість визначень та трактувань цього поняття, починаючи з його використання для пояснення будь-якої неформальної суспільної участі.

У сучасній соціологічній науці соціальний капітал розглядається водночас як властивість структури соціальної системи й феномен, відтворений динамікою соціальної інтеракції. У першому сенсі він є „укорінений” у вигляді

структурно оформлених зв'язків, ієрархій, порядків, що визначають можливості й межі соціальної поведінки. У другому – соціальний капітал розглядається як продукт відтворення соціальних інтерацій, поза якими він втрачається. Ця «дихотомія» розкривається через поняття структурного та реляційного аспектів природи соціального капіталу.

Соціальний капітал, щоб залишатися продуктивним, вимагає постійної "підтримки": соціальні зв'язки слабшають, якщо суб'єкти перестають підтримувати регулярні контакти, однак, на відміну від людського капіталу, індивід не може самостійно розвивати соціальний капітал - він вимагає спільних зусиль декількох сторін.

Соціальний капітал може бути представлений трьома основними формами: а) зв'язуючий; б) горизонтально-інтегруючий; в) вертикально-інтегруючий. Зазначені форми виділяються на основі універсальних критеріїв: структури соціальних зв'язків; змісту нормативних приписань, очікувань і мотивацій взаємодіючих суб'єктів; характеру ресурсів, доступних суб'єктам соціальних мереж.

У структурі соціального капіталу виділяють компоненти, що виступають необхідними елементами конституювання даної структурно-реляційної системи. Основними компонентами соціального капіталу є соціальні зв'язки (соціальні мережі), норми, правила, санкції, переконання та довіра. Елементи соціального капіталу пов'язані між собою й залежать від форми й рівня соціального капіталу.

Виділяють три рівні соціального капіталу – мікро- (індивід), мезо- (організація або співтовариство) та макрорівні (суспільство).

В залежності від рівня, соціальний капітал ефектами його використання може мати приватне, колективне або ж суспільне благо.

Соціальний капітал у ролі індивідуального, колективного й суспільного блага може виявляти протилежні ефекти для окремих індивідів, колективних акторів і більш широкої соціетальної системи. Отримання вигоди із соціальних зв'язків одними індивідами може відбуватися за рахунок осіб, що не входять у

систему довірчих відносин, а задоволення інтересів партикулярних груп здійснюватися за рахунок експлуатації суспільних ресурсів і зловживання суспільною довірою. Таким чином, із соціальним капіталом можуть бути пов'язані як позитивні, так і негативні ефекти.

Сутність і структура процесу формування соціального капіталу у контексті соціалізації студентської молоді

Незважаючи на вагомий світовий і вітчизняний досвід у вивченні категорії «соціальний капітал», вченими дотепер ведуться дискусії щодо його структурних рівнів й форми реалізації. Завершеність сутнісної характеристики соціального капіталу неможлива без виявлення його структури та носіїв, форм у процесі функціонування. Тобто, досліджуючи соціальний капітал, для подальшої роботи необхідно керуватися холістичним підходом, який дозволяє розглядати економічні процеси та явища як взаємопов'язану динамічну систему, що потребує розгляду структурних взаємозв'язків соціального капіталу в процесі його функціонування.

Під структурою нами розуміється в даному дослідженні ціле, що складається, на противагу простому поєднанню елементів, із взаємозалежних і взаємообумовлених елементів [58]. Відповідності до роботи [40], структура соціального капіталу віддзеркалює відносини між його частинами, що є складовими цілого – соціального капіталу.

З одного боку, соціальний капітал підтримує порядок в економіці і суспільстві на основі довіри, взаємної поваги та врахування індивідами суспільних інтересів; у цьому розумінні він виступає інституційною альтернативою держави і робить прямий внесок в економічний розвиток. З іншого боку, від запасів соціального капіталу залежить ефективність формальних інститутів та державного управління. Усі означені проблеми тісно пов'язані з питанням про структуру соціального капіталу і про те, які його складові і якою мірою відповідають за економічний добробут. Адже поза його будовою неможливо досліджувати його функціонування.

Слід погодитися з думкою Галушки З. І. про те, що соціальний капітал має велике значення в поясненні внутрішньої організаційної структури суспільства та специфіки системи економічних відносин [64]. Адже він є складовою суспільства, закріпленою формальними і неформальними нормами.

Соціальний капітал має неоднорідну структуру, що формується під впливом різноманітних факторів. Тому соціальний капітал певної системи має неповторний характер. На думку вчених-економістів [8], саме структура соціального капіталу є найважливішим фактором, що задає спрямованість інституційного розвитку. Це означає, що реальні суб'єкти господарювання завжди функціонують у певній мережі економічних і соціальних зв'язків, скріпленій каналами надходження інформації, загальними правилами її інтерпретації та зразками поведінки. Учасники даної мережі мають спільні ціннісні орієнтації, що формуються за допомогою культурних механізмів – через релігію, традиції, історичні звичаї. Вони також мають досвід спільного вирішення проблем виживання та пристосування до нових економічних умов, однаково сприймають інформацію, що до них надходить, і точніше інтерпретують дії інших учасників мережі. Під час розгляду структури соціального капіталу необхідно брати до уваги ті соціальні рівні, на яких ці структурні елементи простежуються.

Перший рівень розгляду соціального капіталу можна умовно назвати мікрорівнем. Він зосереджується на соціальній взаємодії між індивідами. Такі взаємодії відбуваються у рамках повсякденності в сім'ї, сусідській спільноті, робочому колективі, добровільних організаціях і т. д. Домогосподарства, які засновані на довірі й діють виходячи з певних установок і традицій, мають більше економічних можливостей. Ці можливості пов'язані з об'єднанням зусиль для здійснення спільних проектів, надання безкоштовних послуг тощо.

Мікрорівень відтворення соціального капіталу всередині інституціональних одиниць (робочих колективів окремих суб'єктів господарювання, суспільних організацій тощо) впливає на зростання

ефективності підприємницької діяльності за допомогою зниження трансакційних витрат, які виникають у процесі пошуку інформації, ведення переговорів і укладання контрактів, здійснення захисту прав власності; дотримання договірних зобов'язань і загальних правил поведінки для всіх учасників ринку та ін.

Другий рівень – мезорівень – утворюється всередині інституціональних секторів, між інституціональними одиницями і впливає на стабільність усієї соціально-економічної системи. Таким чином, соціальний капітал на мезоекономічному рівні проявляється у відносинах між економічними агентами регіону, об'єднаннями галузевих профспілок, союзів страховиків, галузевих підприємств, горизонтально й вертикально інтегрованих компаній. У таких групах виникають обмежена солідарність і довіра.

Інституційний та громадський соціальний капітал утворює третій – макрорівень. Соціальний капітал макрорівня (відносини між інституціональними секторами) реалізується через дії інституціонального й нормативного середовища, спрямовані на забезпечення суспільної довіри й співробітництва в масштабах ринків і економічної системи в цілому. Такий соціальний капітал найчастіше виявляється недоінвестованим, тому що на макрорівні виступає як суспільне благо, а отже, не знаходиться у приватній власності тих, хто отримує з нього вигоду. Тому інвестиції в макросоціальний капітал, як і в будь-яке інше суспільне благо, як правило, не надходять у достатній кількості.

Такий розподіл рівнів соціального капіталу не свідчить про відокремлене існування різнорівневих форм соціального капіталу, натомість ідеться про один і той самий феномен, що розглядається з різних ракурсів[58]. Сама природа соціального капіталу обумовлює інтеграцію соціального капіталу всіх трьох рівнів і утворення соціального капіталу макрорівня як суспільного блага.

Щодо соціальних рівнів, слід зазначити, що окремі елементи структури, присутні на мікрорівні, на інших рівнях мають істотні відмінності, інше смислове навантаження або відсутні зовсім. Так, соціальні норми сімейного,

родинного кола, що визначають поведінку індивідів на мікрорівні, можуть суперечити офіційним нормам, що діють на мезорівні – рівні корпорацій, великих соціальних груп, професійних організацій і т. д.

Макрорівні можуть значно відрізнятись за змістом і реальним наповненням соціальних норм, що на них функціонують, і мереж від мікрорівневих взаємодій. Звідси виникають суперечності між соціальними нормами, що регулюють міжнародні відносини, відносинами на рівні державного управління і родинними цінностями.

Проведений аналіз свідчить про те, що соціальний капітал має окремі основні складові, визначені вченими, які вивчали соціальний капітал. Аналіз складових соціального капіталу доводить, що він не має матеріальної форми існування.

Найбільш докладне дослідження, в якому із соціальними рівнями пов'язують структуру соціального капіталу, є праця І.Мачерінскене, Р. Мінкуте-Генріксон, Іманавічене Ж. С. [50].

Згідно з їхніми напрацюваннями, до структури увійшли досвід, переконання, цінності та норми, які підтримують соціальні мережі й заохочують до співпраці. Виділяти норми і переконання як самостійні компоненти, на думку цих авторів, недоцільно, оскільки не обґрунтовані загальними переконаннями норми не будуть визнані всіма членами соціальної мережі. Довіра є третім елементом, без якого неможливий соціальний капітал.

Аналізуючи роботи багатьох авторів [58; 5; 63; 13; 17], можна визначити три основні елементи соціального капіталу:

- соціальну мережу, що дозволяє людям координувати вертикальні і горизонтальні дії в організаціях, спрямовані на досягнення поставлених цілей;
- довіру як комплексний продукт взаємодії соціальних структур, що визначає поведінку, мотивацію особистості;
- наявні цінності та норми, які можуть час від часу послаблюватися або посилюватися, вказуючи людям способи ефективною стабільною взаємодії.

У будь-якому суспільстві є і неформальні відносини, які також заохочують до співпраці.

Більшість дослідників визначають соціальний капітал як такий, що базується на внутрішніх та зовнішніх зв'язках певної спільноти [13]. Соціальна взаємодія здійснюється серед індивідів, що належать до певної групи макро-, мезо- чи мікрорівня та іншими групами. Тому серед складових соціального капіталу макро-, мезо- чи мікрорівня можна виділити за належністю зв'язків до внутрішнього середовища соціальної системи внутрішній соціальний капітал і за належністю зв'язків до зовнішньої соціальної взаємодії – зовнішній соціальний капітал.

Соціальний капітал характеризує ті особливості соціальної організації – довіру, норми та цінності, соціальну, що підвищують соціальну результативність суспільства. Д.Коулман вважає, що добровільну співпрацю легше підтримувати в тій спільноті, яка має значні накопичення соціального капіталу у вигляді норм взаємності та мережі громадської активності [38]. Соціальний капітал, як і інші форми капіталу, є продуктивним. Він дає можливість досягти певної мети, яка не можна бути досягнена за його відсутності.

Одним із вагоміших елементів у структурі соціального капіталу є довіра. Скажімо, група людей, що виявляють довіру один до одного і доводять, що їм можна довіряти, буде здатна ефективніше працювати, ніж така сама група людей, якій бракує довіри [38]. Крім того, соціальний капітал, як і будь-який інший капітал, має здатність накопичуватись у процесі його використання: соціальні зв'язки сприяють поширенню довіри.

Довіра – характеристика взаємин різних соціальних суб'єктів, які засновані на вигідності економічних результатів взаємодії і на впевненості в добросовісності один одного [66]. Довіра – це готовність бути залежним від інших людей у ситуації невизначеності і в очікуванні певної вигоди від цього.

Розвиток цивілізацій визначив становлення і функціонування безлічі різних систем взаємозалежних норм. Поняття соціальних норм досить спірне, автори по-різному розуміють цей термін і вживають його в різних значеннях.

У філософському словнику [16] подано максимально узагальнене визначення: норма – це «конкретний тип або абстрактна формула того, що повинно бути у всьому, що допускає оціночне судження: ідеал, правило, мета, модель, залежності від конкретного випадку».

Норма є моделлю поведінки, яка недосконала з моральної точки зору або з інших абстрактних і теоретичних людських міркувань, але ідеальна з погляду виживання людства або конкретної соціальної групи [40].

Згідно з П. Демельнером, норма містить два виміри: оцінний, який відображає систему цінностей, і прескриптивний, який «становить очікування (або вимогу) щодо поведінки», отже, норми – це чинні цінності [40].

Альошина І. В. у такий спосіб описує співвідношення норм і цінностей: «Норми – це просто правила, які пропонують або забороняють конкретні вчинки в конкретних ситуаціях і базуються на культурних цінностях або виводяться з них. Цінності – це соціальні орієнтири поведінки, яким віддають перевагу, або кінцеві цілі життя (існування) людини / групи / суспільства» [46].

Розглядаючи елементи соціального капіталу, неможливо обійти увагою Р. Барта, представника мережевої концепції. Він вважає, що соціальний капітал є ресурсом, відтвореним соціальною мережею, і пропонує класифікаційно-видову матрицю мережевих структур, обґрунтування специфічних особливостей кожного виду соціальної мережі, а також опис різних можливостей, які отримують менеджери завдяки членству в тій чи іншій мережі. Р. Барт виділяє клік-мережу, ієрархічну і підприємницьку мережі.

Клік-мережа є мережевою структурою, яка характеризується найменшою ефективністю для менеджерів, оскільки обсяг соціального капіталу, що надається даною мережею, а отже, і ресурсів, які можна мобілізувати завдяки членству в соціальній мережі, невеликий. Клік-мережа є нечисленною за складом, неієрархічною мережею з високою щільністю контактів. Отримання

соціальної підтримки з боку інших членів соціальної мережі становить основну вигоду, яку може отримати менеджер, використовуючи соціальний капітал, відтворений такою мережевою структурою.

Підприємницька мережа є великою, розрядженою (з невисокою щільністю контактів), неієрархічною мережею, багатою на можливості здійснення посередництва через структурні «пролами». Членство в такій мережі надає певні переваги. Головними такими перевагами для менеджерів є доступ до нової інформації та контроль над її розповсюдженням. Крім того, членство в такій мережі позитивно впливає на просування службовими сходами.

Ієрархічна мережа є великою розрядженою мережею, що базується на головному контакті. Членство в такій мережі може забезпечити високий показник результативності дій аутсайдерів. У даному випадку під аутсайдерами Р. Барт розуміє менеджерів, які не були прийняті в якості рівноправних членів спільноти тієї чи іншої організації.

Основна відмінність ієрархічної мережі від підприємницької полягає в тому, що в останньому випадку індивід отримує безпосередній доступ до ресурсів соціальної мережі. Ієрархічна мережа надає можливість аутсайдеру отримати доступ до ресурсів соціальної мережі через спонсора. Спонсор – авторитетний учасник тієї чи іншої мережі, який рекомендує нового учасника. Для аутсайдера членство в ієрархічній мережі є єдиним вигідним способом отримання можливості використання ресурсів даної мережі, оскільки спроба стати рівноправним членом соціальної мережі, тобто здійснити прорив через структурний «пролам» буде більш витратним способом досягнення поставленої мети. Слід зазначити, що для інсайдерів порівняно з аутсайдерами ієрархічна мережа має меншу ефективність [13]. Таким чином, носієм соціального капіталу є соціальна мережа певного виду.

За мережевою формою зв'язків розрізняють соціальний капітал як «зв'язки-окови», «зв'язки-мости» і «зв'язки-ланки» [63]. Форма «зв'язки-окови» спостерігається у відносинах усередині родини і в етнічних групах.

«Зв'язки- мости» притаманні соціальному капіталу угруповання, утвореного не дуже близькими друзями, знайомими і колегами по роботі. «Зв'язки-ланки» мають місце при відносинах між різними соціальними шарами ієрархії у суспільстві, де має місце поляризація за рівнем доходів, обмеженість доступу до влади та добробуту. На відміну від інших форм соціального капіталу, «зв'язки-ланки» включають можливість суб'єктів та їх груп привласнювати або використовувати матеріальні та інформаційні ресурси формальних інститутів, що не є складовою групи. Якщо «зв'язки-окови» надають певним угрупованням або спільнотам почуття єдності і загальної мети, а «зв'язки-мости» допомагають подолати різного роду розбрати (наприклад, релігійний, етнічний, соціально-економічний статус), то «зв'язки-окови» мають негативні наслідки для суспільства, бо слугують реалізації вузьких інтересів певних кланів. Але в умовах однорідного суспільства «зв'язки-окови» можуть допомогти формуванню довіри і кооперації в даній спільноті при низькій довірі і кооперації з іншою. Так «зв'язки-окови» можуть стати перепорою для соціальної єдності й соціально-економічного розвитку.

Висновки до Розділу 2

Теорія соціального капіталу є дуже популярною та активно розробляється у сучасній соціології. Існує багато підходів до сутності та походження соціального капіталу. Одні дослідники звертають свою увагу на одні прояви соціального капіталу, інші – на інші. Тому ми не можемо погодитися із тими дослідниками, які вважають, що між широтою охоплення емпіричних явищ, розмаїттям методологічних підходів з одного боку, і недостатньою погодженістю концептуальних визначень соціального капіталу з іншого існують півні протиріччя. Багатоманітність та суперечливість визначень поняття «соціальний капітал» обумовлена тим, що феномен, який його презентує, є надзвичайно різноманітним. Хоча, звичайно, відсутність однозначного тлумачення поняття «соціальний капітал» призводить до проблем інтерпретації емпіричних даних, виникнення труднощів при їх

зіставленні та все частіше ставиться в центр теоретичних дискусій щодо соціального капіталу.

Надзвичайно широкий контекст використання концепції соціального капіталу став підставою для деяких авторів ставити під сумнів доцільність подальшого використання цього терміну. Однак настільки радикальна позиція не одержала підтримки у соціологів та економістів. На сучасному етапі дослідження природи й функцій соціального капіталу спостерігається зближення позицій представників економічного й соціологічного підходів, що особливо помітно на рівні емпіричних досліджень й у меншому ступені - в області розробки теорії, тоді як саме узгодження різних підходів до феномену соціального капіталу робить можливим проведення міждисциплінарних досліджень у цій сфері.

Таким чином, проаналізувавши базові теоретичні підходи до визначення поняття «соціального капіталу», ми дійшли висновку, що найбільший евристичний потенціал у дослідженні соціального капіталу університетської спільноти мають концепції Дж. Коулмана, Р. Патнема та Ф. Фукуями.

Ідея Дж. Коулмана про визначення соціального капіталу як певної надійності структури також є плідною для досліджуваної нами теми і може бути використана у вивченні соціального капіталу університетської спільноти. Виконання зобов'язань та очікувань, про які пише Дж. Коулман, передбачає наявність загально визнаних у спільноті норм та правил, певного рівня довіри між членами спільноти. Зазначимо, що у своєму дослідженні ми виходимо з розуміння довіри, яке притаманне інституціональній парадигмі, а не з її тлумачення як психологічної категорії.

У теоріях Р. Патнема та Ф. Фукуями підкреслюється інституціональний аспект соціального капіталу, центральним елементом якого є довіра. Ми погоджуємося із Ф. Фукуямою у визначенні довіри головним елементом та водночас чинником соціального капіталу. Головним елементом та індикатором соціального капіталу університетської спільноти ми розглядаємо запропоновану Р. Патнемом форму соціального капіталу, а саме – довіру,

інституціолізовану у зразках пануючих соціальних практик. Конкретними досліджуваними зразками високого рівня довіри, інституціолізованої у соціальних практиках в сфері вищої школи, є феномени університетської автономії, студентського самоврядування та внутриуніверситетської демократії.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

.Соціологічне обстеження реального стану і можливостей формування соціального капіталу у процесі соціалізації студентської молоді

Виховання особистості в період навчання у ВНЗ - найважливіший етап становлення майбутнього фахівця, коли в основному завершується цілеспрямований виховний вплив на людину організує і регульованою суспільством системи виховання, що полягає у цілеспрямованому впливі на інтелектуальний, духовний, фізичний і культурний розвиток особистості.

Мета виховної діяльності - створення умов для активної життєдіяльності студентів і аспірантів, для громадянського самовизначення та самореалізації, для максимального задоволення їх потреб в інтелектуальному, культурному і моральному розвитку[60].

Досягнення поставленої мети можливе за умови успішного вирішення наступних завдань:

- Формування світогляду та системи базових цінностей особистості;
- Прилучення студентства до загальнолюдських норм моралі, національним засадам і академічним традиціям, виховання студентів і аспірантів у дусі університетського корпоративізму і солідарності, професійної честі та наукової етики;
- Забезпечення розвитку особистості та її соціально-психологічної підтримки, формування особистісних якостей, необхідних для ефективно професійної діяльності;
- Виховання внутрішньої потреби особистості у здоровому способі життя,
- відповідального ставлення до природного і соціокультурному середовищі проживання.

Успішне вирішення поставлених завдань дозволяє забезпечити умови для становлення і самореалізації студента, майбутнього фахівця, що володіє

світоглядним потенціалом, високою культурою і громадянською відповідальністю, що володіє здібностями до професійного, інтелектуального і соціальної творчості.

Сучасну фахову вищу освіту неможливо уявити без цілеспрямованого формування соціального, громадянського вигляду майбутнього фахівця. Його завданням є виховання у них почуття патріотизму, соціально активного громадянина, що володіє гнучким мисленням, розвиненою політичною культурою, критичним ставленням до дійсності і здатністю встановлення співробітництва та діалогу з іншими людьми, одним словом - підготовка високоосвічених і високоморальних фахівців[1].

Виходячи з поставлених завдань, можна визначити наступні напрями навчально-виховної роботи в будь-якому вузі:

- цивільно-патріотичне і духовно-моральне виховання, спрямоване на засвоєння норм права, усвідомлення відповідальності за добробут своєї країни, становлення активної життєвої позиції;
- формування постійно діючої інформаційно-пропагандистської та освітньо-освітньої системи, яка сприяє підвищенню ефективності виховної роботи;
- професійно-трудове виховання, яке формує творчий підхід, волю до праці й самовдосконалення в обраній спеціальності, долучення до традицій і цінностей професійної спільноти;
- формування традицій кожного вузу, спрямоване на впровадження елементів корпоративної культури, сприяння у соціальній адаптації випускників до вимог ринку;
- розвиток творчого начала особистості, сприяння формуванню інтересу студентів ВУЗу до системи творчих об'єднань: оглядів, конкурсів, фестивалів, виставок, вечорів-зустрічей випускників і т. д.;

- пропаганда здорового способу життя, націлене на популяризацію фізичної культури і спорту, організація спортивно-оздоровчих заходів, засвоєння навичок і засад здорового способу життя;
- організація психолого-консультаційних і профілактичних пунктів, необхідних для адаптації першокурсників до внутрівузівського укладу і розпорядку життя
- факультету та ВНЗ в цілому, профілактика правопорушення, наркоманії і т. д.;
- введення системи мотивації і форм заохочення за досягнення у навчанні та позанавчальної роботи: грамоти, премії, іменні стипендії, наукові гранти. [53]

Академічне середовище вузу повинна робити величезний вплив на особистісне і професійне становлення майбутнього фахівця. Найважливішими її компонентами є історія, традиції та ритуали, як символічне вираження причетності до вузівського співдружності, духовно-моральний клімат у вузівському колективі: норми і правила взаємовідносин, рівень психологічної комфортності та соціальної захищеності; матеріально-технічне оснащення університету. [2]

Для досягнення ефективності виховної роботи в будь-якому вузі необхідна наявність:

- організаційної структури управління виховною діяльністю, забезпечення чіткого функціонування та взаємодії всіх учасників виховного процесу;
- органів студентського самоврядування та інших громадських об'єднань, що формують соціальну, інтелектуальне середовище, гуртків творчості студентів;
- матеріально-технічної бази і фінансового забезпечення позанавчальної роботи;
- посилення ролі ректорату, деканатів і кафедр в питаннях управління виховною роботою;

- нормативної бази, що регламентує діяльність факультетів, посадових осіб, університету;
- вдосконалення системи управління та організації виховної діяльності, розробка нових, організаційно-управлінських рішень, спрямованих на створення ефективної системи виховної роботи.

Особливість такої соціальної групи, як студентство, розкривається завдяки розумінню її як мобільної групи, метою діяльності якої є організована за певною програмою підготовка до виконання високих професійних і соціальних ролей у матеріальному і духовному виробництві. Студентський вік, як будь-яка інша стадія життєвого циклу людини, має свою неповторну специфіку. Ще відомий педагог К. Ушинський вважав період з 16 до 22 років «визначальним», показуючи, що саме в цей час формується світогляд і характер людини[44]. А вже під час навчання у вищому навчальному закладі відбуваються системні зміни ціннісних орієнтацій, пов'язані, з одного боку, зі становленням характеру та інтелекту особистості, а з іншого – інтенсивним формуванням спеціальних здібностей у зв'язку зі спеціалізацією. Це міркування вдало доповнює соціолог В. Шубкін, який вважає вік з 17 до 25 років доленосним періодом у житті людини. І дійсно, на нього припадають інтенсивні пошуки свого покликання, вибір професії, перехід від книжних романтичних уявлень до зіткнення з реальними інститутами, професійне самовизначення, працевлаштування, любов, становлення сім'ї. Все це пов'язане з такою гостротою емоційних переживань, з такою кількістю доленосних рішень, які потрібно прийняти в найкоротший термін[59].

Однак, варто розуміти, що студентство – це не тільки молодь, яка навчається у вищих навчальних закладах і є потенційною базою кваліфікованих кадрів країни, а також специфічна соціально-демографічна і соціокультурна група населення, яка об'єднує молодь вищих навчальних закладів України та за характером своєї діяльності, поглядами, ціннісними орієнтаціями дуже близька до інтелігенції. Вважаємо, що інтелігенція, а точніше та її частина, яку

називаємо інтелектуальною елітою, відіграє основну (якщо не головну) роль у продукуванні й трансляції ціннісно-нормативних орієнтацій того чи іншого суспільства[44]. Тому так важливо досліджувати студентство як резерв формування інтелектуальної еліти і двигун розвитку як економічного, так і духовного потенціалу українського суспільства. Зрозуміло, що масове прагнення молоді до здобуття вищої освіти розширює соціальний вектор студентства, тобто тієї соціально-культурної спільності, яка характеризується тільки її властивими рисами і приналежність до якої вимагає від молодих людей певних скоординованих дій у напрямку самоосвіти і самовиховання[3].

Перспективи реалізації соціального капіталу студентської молоді у процесі її соціалізації в українському соціумі

Глобалізація усіх сфер життя сучасного людства, модернізація і трансформація діяльності соціальних інститутів і організацій, наростаюча інформатизованість будь сфери діяльності людини не можуть не робити істотного впливу на які відбуваються соціокультурні процеси, видозмінюючи їх змістовні та сутнісні характеристики, а також форми і способи соціалізації підростаючого покоління - молоді. Молодіжна політика є складовою частиною державної політики в галузі соціально-економічного, культурного і національного розвитку України. Головна ідея, що лежить в основі концепції молодіжної політики, - забезпечення повноцінного правового і соціального статусу молодих громадян, захист їх прав і свобод, створення правових, економічних, організаційних умов і гарантій для самореалізації молодої людини, розвиток молодіжних об'єднань, рухів та ініціатив [2].

При дослідженні молодіжних проблем, а також для вирішення завдань молодіжної політики особливої актуальності набуває вивчення соціального капіталу молоді. Молоді люди, у порівнянні з іншими соціальними групами суспільства, мають найбільший потенціал соціальної активності і найбільшу

життєву перспективу. В силу віку молодь в основному знаходиться в стані соціального переміщення, ідейного, морального і професійного становлення і вибору, пошуку свого місця в системі суспільних відносин, форм і способів включення в них. Внаслідок того, що свідомість молодих людей ще не настільки догматизоване, не настільки завантажене стереотипами, забобонами і помилками, як у старших, воно більш відкрито для зовнішньої інформації. Отже, вони здатні швидше інших соціальних груп оволодівати новими знаннями, розвивати інноваційні способи комунікації, формувати нову нормативно-ціннісну систему, збільшуючи, тим самим потенціал розвитку суспільства [1].

Проблематика соціального капіталу міцно увійшла в останні роки в коло основних інтересів як західного, так і вітчизняного соціологічного співтовариства. Це обумовлено тим, що теорії соціального капіталу володіє величезним аналітичним потенціалом, дозволяє по-новому поглянути на різні явища і процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві. Вчені використовують теорію соціального капіталу для аналізу проблем економічного розвитку окремих країн і регіонів, проблем добробуту, здоров'я та освіти населення, для вивчення культурних відмінностей між країнами, для дослідження особливостей взаємодії різних категорій населення [44].

Досліджуючи молодіжну проблематику в рамках концепції соціального капіталу, можна дати таке визначення соціального капіталу молоді - це сукупність соціальних відносин різних категорій молоді, заснованих на взаємно поділюваних і підкріплюваних нормах, цінностях і уявленнях, які отримали розвиток в результаті взаємодії в сім'ї, в колі друзів, у громадських організаціях та об'єднаннях, і які дають можливість отримувати соціальну підтримку, сприяють самореалізації, самовизначення та соціальної адаптації молодого покоління, і остаточно формуються в соціальні зв'язки в процесі трудової діяльності.

Таке визначення, з одного боку, характеризує структуру соціального капіталу молоді, яка виражається в таких поняттях як соціальні мережі, соціальні норми і довіра, а з іншого - відображає еволюційний характер розвитку соціального капіталу молоді від соціальної активності у розвитку своїх соціальних зв'язків, до власне соціальних зв'язків, які є додатковим ресурсом, що надає соціальну підтримку в різних сферах життєдіяльності[60].

Основними факторами розвитку соціального капіталу української молоді виступають громадські організації, родина, ВНЗ. В Україні громадська активність молоді, в порівнянні з іншими групами, досить велика. Серед загального числа громадських об'єднань найбільше створюється молодіжних організацій. Молодіжні організації відіграють важливу роль у життєдіяльності молодого покоління. Це, перш за все, виховання прагнення вести здоровий спосіб життя, позитивних ціннісних орієнтирів, що включають високий рівень громадянськості і патріотизму.

У свою чергу, формування громадянськості й патріотизму немислимо без зростання національної самосвідомості, збереження національної самобутності, прихильності до національної культури, мови, знання історії України. Високий рівень патріотизму та національної самосвідомості свідчить про формування згуртованості в рядах молодого покоління, яке є основою розвитку соціального капіталу[43].

Соціальна згуртованість всіх вікових категорій населення, не тільки молоді, має величезне значення для досягнення і збереження політичної стабільності та економічного процвітання суспільства. Ефективні соціальні мережі, що полегшують координацію і співпрацю, підвищують економічну продуктивність, знижуючи як прямі, так і непрямі витрати господарської діяльності. Вертикальні соціальні зв'язки, що об'єднують соціально-економічні, етнічні чи релігійні групи, - зв'язки, які спираються на більш-менш виразне відчуття національної ідентичності, - полегшують просування до

створення справжніх демократичних інститутів і до плюралізму[3]. За відсутності широко розгалуженого соціального капіталу окремі групи починають переслідувати вузькі місницькі інтереси, що суперечать загальнонаціональним цілям. Соціальна ж згуртованість створює умови для зближення державних, приватних та громадських інтересів.

Вивчення соціального капіталу та соціальної згуртованості в рамках дослідження молодіжної проблематики має велике значення, оскільки соціальний капітал полегшує становлення молодої людини в соціально-економічних, політико-правових та організаційних умовах, сприяє оптимальному розвитку та реалізації творчого потенціалу молодого покоління в інтересах розвитку всього суспільства. Дуже важливий при цьому цілісний, системний підхід у вивченні соціального капіталу молоді, що є також актуальним з точки зору збагачення дослідницької практики стосовно молодіжних проблем у всіх сферах життя суспільства[53].

Обґрунтування схеми формування соціального капіталу студентської молоді у процесі соціалізації

Виходячи з узагальнення різних методологічних підходів, соціальний капітал слід розуміти як досягнутий синергетичний ефект від поєднання функціонування людського капіталу з відповідними інститутами, а також чинними соціальними відносинами та нормами суспільства. Дія механізму соціального капіталу певною мірою залежить від створеного людиною середовища життєдіяльності, сформованих економічних і соціальних відносин у громадському суспільстві, набутого рейтингу професіоналізму, що впливає на якість та рівень цих зв'язків у спектрі як національної, так і світової спільноти. Соціальний капітал являє собою результат взаємодії основних суспільних суб'єктів, що характеризує їх внесок у створення нової вартості та забезпечення економічного зростання з метою досягнення певного соціального ефекту на основі функціонування інституцій, формування сприятливого простору для реалізації можливостей людського капіталу,

ствердження принципів громадянського суспільства. Розробка сучасної концепції соціального капіталу повинна відбуватися у тісному взаємозв'язку з проблемами соціального управління в процесі трансформації суспільних відносин на тлі деформації соціальних зв'язків, фактичного розриву соціальної взаємодії між державою і суспільством. Дослідження з таких позицій дають змогу одержати відповіді на актуальні проблеми економічного розвитку, зорієнтовані на підвищення ефективності управління, створення соціальної та економічної бази для формування громадянського суспільства. Сучасне розуміння природи соціального капіталу залежить від обґрунтованості теоретико-методологічних засад його формування, а також правового, нормативного та інформаційного забезпечення цих процесів. Формування соціального капіталу передбачає активну взаємодію держави і громадських організацій на основі узгодження їх діяльності та встановлення балансу економічних і соціальних інтересів[43]. У більшості країн Європи саме розвинута соціальна мережа виступає головним атрибутом і головною якісною ознакою розвиненого соціального капіталу. Водночас динамічний характер ринкових процесів, зниження рівня життя населення вимагає подальшого теоретичного осмислення концепції соціального капіталу, основні риси якої повинні бути відображені у документах стратегічної спрямованості. Необхідно звернути увагу на те, що за висновками прихильників теорії Аберга (2000 р.) специфічний (некомунітарний) соціальний капітал перешкоджає розвитку демократичних інститутів. Відносно ролі суспільних організацій у формуванні соціального капіталу в Україні слід відзначити, що у своїй діяльності вони відстоюють практично лише певні політичні інтереси. Довіра до держави є незначною і на противагу країнам Західної Європи населення не прагне вирішувати свої проблеми через суспільні організації. Домінування даного типу соціального капіталу є небажаним, а відтак актуальності набирають проблеми пошуку стимулюючих чинників громадської активності[31]. У цьому контексті необхідно зазначити, що формування громадських організацій, які здійснюють свою діяльність у соціальній сфері

завдяки регулярному фінансуванню іноземними фондами, здебільшого відіграє контр-продуктивну роль у формуванні соціального капіталу – нерідко створюється антиполітична опозиція, яка маргіналізує політичні партії і реформує соціальний рух. Внаслідок цього виникають ризики протистоянь держави і громадського суспільства, альтернативою якому є створення нових альянсів, коаліцій через знаходження та прийняття компромісних рішень.

Основними методологічними принципами процесу формування соціального капіталу студентів є:

- принцип єдності, який передбачає виявлення внутрішніх суперечностей і неузгодженостей у системних взаємозв'язках, що виникають на етапі формування соціального капіталу;
- принцип динамізму та історичних передумов формування українського етносу і спільноти, включаючи історико-психологічні витоки утворення українцями громадських структур (корпорацій, груп за інтересами);
- принцип солідарності, який діє через систему визначення відповідних соціальних цінностей студентства;
- принцип оцінки мережовості та самоорганізації – сучасне суспільство, втрачаючи здатність до самоорганізації на базі економічних і політичних інтересів, рухається у напрямку до ідеократичних моделей самоорганізації;
- принцип визначення рівня деформованості соціальної реальності, як компенсаторний фактор уникнення кризових ситуацій;
- геополітичний принцип, який передбачає врахування впливу змін у геополітичній ситуації на процеси формування соціального капіталу.

Для дослідження формування соціального капіталу обрано метод глибинного інтерв'ю. (Див. додаток А)

Метою дослідження є визначення якісних характеристик формування соціального капіталу студентської молоді у процесі соціалізації.

Об'єкт: студентська молодь.

Предмет: соціалізація як чинник формування соціального капіталу студентської молоді.

Завдання:

1. Дізнатися як проходила адаптація студентів у ВНЗ
2. Оцінити можливості для самореалізації молоді у ВНЗ
3. Дослідити рівень суперництва в середині академічних груп

Інтерпретація понять:

1. Соціальна адаптація — пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи відносин із соціальними об'єктами, рольова пластичність поведінки, інтеграція особистості у соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального/
2. Ідентичність — результат самоототожнення індивіда з тими групами й спільнотами, які він сприймає як «свої», стосовно яких він найбільшою мірою здатний відчувати і сказати «ми».
3. Самореалізація — прагнення людини до якомога повнішого виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей.
4. Дружні зв'язки — безкорисливі особисті взаємовідносини між людьми, засновані на довірі, щирості, взаємних симпатіях, спільних інтересах і захопленнях.
5. Суперництво - особливий вид людських взаємин, який характеризується боротьбою за соціальні блага.

Обґрунтування методу

Для дослідження формування соціального капіталу обрано метод глибинного інтерв'ю.

Переваги методу інтерв'ю забезпечують такі фактори:

- Можливість отримання глибинної інформації про думки, мотиви, уявлення респондентів.

- Ситуація інтерв'ювання, за формою близька до повсякденної розмови, сприяє виникненню невимушеної атмосфери спілкування і підвищенню щирості відповідей.
- Можливість вести спостереження за психологічними реакціями респондента, ситуацією інтерв'ю і в разі необхідності проводити коригування відповідно до змін, що виникають.
- Особистий контакт інтерв'юера з респондентом забезпечує максимальну повноту реалізації пізнавальних завдань опитувальника.
- Спілкування інтерв'юера з респондентом, що володіє підкреслено особистісним характером взаємодії, забезпечує більш серйозне ставлення респондента до опитування.
- Вербальний характер спілкування усуває проблему непослідовного незапланованого сприйняття питань (що можливо в анкеті).

Сценарій інтерв'ю

1. Розкажіть про себе: у якому ВНЗ навчаєтесь, факультет, курс. Звідки родом?
2. Як довго тривав час вашої адаптації у ВНЗ? З якими труднощами ви зіткнулись? Вам хтось допомагав освоїтися в університеті/гуртожитку? Коли ви відчували себе “своїм” в університеті/гуртожитку?
3. Чи вважаєте ви, що у вашому ВНЗ достатні умови для самореалізації та розвитку? Чому? Як ви бачите свої можливості для самореалізації в університеті? Можливо вам чогось не вистачає? Чого саме?

4. Чи відчуваєте ви певну солідарність зі своєю академічною групою/курсом/співмешканцями гуртожитку? Чи є у вас традиції, звичаї? Чи довіряєте ви своїм однокурсникам/ одногрупникам/ співмешканцям гуртожитку? Чому? Як це проявляється?
5. Чи відчуваєте ви суперництво зі своїми друзями/товаришами/знайомими? В чому саме? В чому це проявляється? Чи впливає це на ваше спілкування?
6. Чи відчуваєте ви будь-якого роду ідентичність зі своїми групою/курсом/співмешканцями гуртожитку? Що у вас спільного? Що вас гуртує (об'єднує)? А що навпаки – відштовхує?
7. Чи працюєте ви? Якщо так, то де і чи за спеціальністю? Як знайшли роботу? Чи допомагали вам ваші друзі/знайомі? Чи були ці друзі/знайомі якимось чином зв'язані з вашим університетом? (Однокурсники, випускники, викладачі?)
8. У вас багато друзів/товаришів з університету? Чи плануєте ви підтримувати з ними зв'язок після закінчення ВНЗ? Чому?

Результати інтерв'ю

В ході первинного дослідження було проведено 10 глибинних інтерв'ю зі студентами різних спеціальностей, ВНЗ та міст України. Опитано студентів, що проживають у гуртожитках так і студентів, що не змінювали місця свого проживання.

За мету дослідження не ставилось порівняти різні категорії студентів зі різних місцевостей, студентів різної статті, віросповідання, тощо.

Згідно з теорією соціального наuczіння (за Міллером), соціалізація тісно пов'язана з адаптаційними процесами (хоча трактування поняття соціалізації

як пристосування надає самому процесу соціалізації індивіда відтінку пасивності).

Респонденти широко розкрили процеси своєї адаптації у ВНЗ. Зазвичай, адаптуватися у новому середовищі – університеті, першокурсникам допомагали студенти старших курсів. Вони їм розповідали про свій досвід адаптації у ВНЗ, про свій досвід спілкування з викладачами, ділилися конспектами та навчальним матеріалом. Допомагали освоїтися на факультеті/інституті та у гуртожитку, якщо це було необхідно.

«На другому тижні навчання я познайомився із студентами 2-го та 3-го курсу, які допомогли зрозуміти, що буде вимагати кожен викладач.»

«За кожною групою був закріплений ментор (студент 3-го курсу), який розповідав чимало цікавої інформації про університет, викладачів, студентські будні, цим самим допомагав адаптуватися першокурсникам.»

Такий механізм адаптації першокурсників можна розглядати з точки зору культурантропологічного підходу до вивчення соціалізації. Броніслав Малиновський називав цей механізм інкультурацією чи культурною трансмісією, за допомогою якого соціальна група “передає себе в спадок” своїм новим членам.

Варто зауважити, що студенти, які приїхали навчатися в інше місто та проживали в гуртожитку розповідають, що проходили адаптацію значно довше, ніж місцеві студенти, адже до труднощів з новою системою освіти, додавалась ще одна проблема – освоєння у новому місті.

«Насамперед необхідно було запам'ятати дуже багато нової інформації, що де знаходиться, як куди дістатися (корпус університету для першокурсників знаходився в 30 хв їзди від гуртожитку), в гуртожитку

потрібно було знайомитися з новими людьми, розширювати своє коло спілкування, звикати до нових незвичних умов життя.» - розповідає Наталя, студентка 4 курсу Київського Національного Економічного університету ім.

Вадима Гетьмана.

Але разом з тим, адаптація набувала у таких студентів більш активного стану, через постійне, тісне спілкування з старшими студентами не тільки в межах університету, але і в гуртожитку.

В процесі адаптації, новоспечені студенти дізнаються про різні можливості самореалізації в ВНЗ: олімпіади, конкурси, органи студентського самоврядування, профспілки, гуртки, наукові товариства, тощо. Отже, наступним етапом соціалізації студента виступає самореалізація. Так, психологічний підхід ставить акцент на індивіда, який має приборкати свої природні інстинкти; постійно перебувати в процесі соціального навчання через наслідування, систему заохочень і покарань; пізнавати і використовувати вчинки людей встановлюючи рівновагу з соціумом; включатися в різноманітні види діяльності набуваючи соціальний досвід; бути цілісним у відношеннях з оточуючим світом; систематизувати і інтегрувати власну діяльність і спілкування підчас самореалізації і самоствердження в соціумі. Насправді, в українських ВНЗ існує чимало умов та можливостей для самореалізації, кожен студент, залежно від його вроджених навичок та талантів, інтерпретує «самореалізацію»:

«Як на мене, непогана можливість для самореалізації - це органи студентського самоврядування та профспілки, адже саме тут ти можеш проявити себе як лідера, або показати свої навички та бажання щось робити для університету/факультету.» - ділиться своїм баченням самореалізації у

ВНЗ Анастасія, студентка 3 курсу Інституту геології КНУ ім. Тараса

Шевченка.

«У нас постійно проводяться конференції, міжнародні заходи та цікаві лекції, тому хто хоче себе реалізувати цього точно досягне.» - саме такі

можливості самореалізації бачить для себе Олександр, студент 1 курсу

Інституту філології КНУ ім. Тараса Шевченка

Дійсно, як зауважувала у своїх працях В. Ягодкіна, що самореалізація студента у ВНЗ передбачає задоволення його інтелектуальних, культурних та моральних потреб. Саме ці фактори забезпечують успішну самореалізацію студента.

Більшість опитаних студентів вбачають свою реалізацію у ВНЗ через задоволення культурно-моральних потреб (профспілки, органи студентського самоврядування, тощо) і менше беруть до уваги власні інтелектуальні потреби (конференції, міжнародні програми обміну, лекції, семінари).

Подальше формування соціального капіталу студента відбувається завдяки приналежності індивіда до певної референтної соціальної групи. Такою групою в даному випадку є академічна група в ВНЗ. Саме приналежність до соціальної групи є базисом для формування соціального капіталу та вигод, які є, в свою чергу основою для певної солідарності (за Бурдьє). Логічно, що солідарність з'являється там, де є можливість отримання соціальної вигоди. Так, більшість опитаних розповідають про існування певної солідарності в їх академічних групах і зазвичай ця солідарність і справді, підкріпленням бажанням отримати вигоди.

«Є солідарність у прийнятті рішень з групою у розподіленні питань на семінари, прогулі пар, написанні контрольних робіт, тощо» - ділиться своїм досвідом Юлія, студентка 5 курсу Національного Авіаційного Університету.

«Група у нас достатньо дружна. Друг другу допомагає в учебі. Вмісте пари прогуливаем, делим вопросы на экзамен, распределяем подготовку шпаргалок» - розповів студент Приазовського Державного Технічного Університету у місті Маріуполь.

Процес соціалізації студента у академічній групі супроводжується формуванням ідентичності. Всі опитані студенти зауважують, що відчувають певну ідентичність зі своєю академічною групою або потоком. Це чітко простежується коли студенти у своїх розповідях постійно вживають слово «ми».

На ряду з формуванням ідентичності, в процесі соціалізації студента проявляється певна боротьба за визнання та «виживання», що називається суперництвом. Після запровадження рейтингової системи в українських ВНЗ, у студенти, які навчаються на бюджетній формі, почали відчувати суперництво зі своїми однокурсниками, це частково навіть погіршило їх стосунки. Назміну

адаптації до середовища приходиться індивідуалізація своєї діяльності та поведінки, індивідуальні інтереси ставляться вище за колективні.

«Суперництво відчувається завжди, особливо між тими, які вчать на державному місці, всі хочуть отримувати стипендію. Це ніяк не пливає на наше спілкування, але коли це переходить якісь межі, то звичайно впливає.» -

зазначає Марина, студентка 1 курсу Вінницького Державного Педагогічного Інституту ім. М. Коцюбинського

«Певне суперництво проявляється лише у отриманні високих балів, оскільки кількість людей, які можуть отримувати стипендію, обмежена.» -

розповідає студент 3 курсу Донецького Національного Університету імені В. Стуса

Наступною складовою формування соціального капіталу є професійна соціалізація студента і охоплює останні курси університету. Більшість старшокурсників починають працювати та опановувати професію. Здебільшого, студенти знаходять роботу самостійно, за допомогою Інтернету, не розраховуючи на знайомих, однокурсників, родичів. Це є ще одним проявом глобалізації в рамках теорії соціального капіталу.

«Працюю не за спеціальністю і пошуки роботи не пов'язані з університетом чи одногрупниками, роботу шукала самостійно.» - студентка 5 курсу

Національного Авіаційного Університету

«Первая работа была по специальности, я нашла ее сама по объявлению в Интернете, и никто из моих друзей или знакомых не имели отношения к этому.» - з розповіді студентки Дніпропетровського Університету економіки

та права ім.А. Нобеля

Висновки до Розділу 3

У розділі визначено основні шляхи формування соціального капіталу студентської молоді, можливості для самореалізації студентів у ВНЗ та перспективи розвитку та дослідження соціального капіталу студентської молоді. Сучасну фахову вищу освіту неможливо уявити без цілеспрямованого формування соціального, громадянського вигляду майбутнього фахівця. Його завданням є виховання у них почуття патріотизму, соціально активного громадянина, що володіє гнучким мисленням, розвиненою політичною культурою, критичним ставленням до дійсності і здатністю встановлення співробітництва та діалогу з іншими людьми, одним словом - підготовка високоосвічених і високоморальних фахівців із сформованим соціальним капіталом.

Вивчення соціального капіталу та соціальної згуртованості в рамках дослідження молодіжної проблематики має велике значення, оскільки соціальний капітал полегшує становлення молодій людині в соціально-економічних, політико-правових та організаційних умовах, сприяє оптимальному розвитку та реалізації творчого потенціалу молодого покоління в інтересах розвитку всього суспільства. Дуже важливий при цьому цілісний, системний підхід у вивченні соціального капіталу молоді, що є також актуальним з точки зору збагачення дослідницької практики стосовно молодіжних проблем у всіх сферах життя суспільства.

Опрацьовано концептуальну модель формування соціального капіталу студентської молоді, що включає в себе механізми, принципи та перспективи розвитку соціального капіталу. Досліджено якісні характеристики формування соціального капіталу студентів в процесі соціалізації, результати дослідження можуть бути основою для подальшого кількісного дослідження даних характеристик.

Висновки

Отже, процес соціалізації є визначальним у формуванні соціального капіталу студентської молоді. В ході соціалізації у ВНЗ студент спершу адаптується до нового середовища, засвоює нові для нього норми та цінності, заводить соціально вигідні знайомства та зв'язки, що є основою формування соціального капіталу.

У роботі опрацьовано основні методологічні засади соціалізації як чинника формування соціального капіталу студентської молоді. З проведеного аналізу випливає, що довкола проблеми соціалізації сфокусувалися інтереси багатьох вчених - етнографів, культурологів, соціологів, психологів, педагогів. Узагальнюючи певні спільні і розбіжні позиції у тлумаченні соціалізації студента сучасними концепціями, подано власний підхід у розумінні суті соціалізації як наукової проблеми: соціалізація - це процес набуття, результат засвоєння і активного відтворення індивідом соціального досвіду, знань, цінностей, рис характеру, компетентності, спеціальних навичок, соціальної чутливості, групових норм, системи соціальних ролей, зв'язків і відношень в умовах невизначених соціальних ситуацій, варіативності, багатоманітності принципів організації, видів діяльності; процес систематизації, конструювання, інтегрування індивідом образу світу, частиною якого є уявлення про самого себе як частину цього світу; процес формування соціальності і соціальної лабільності як головного результату соціалізації, в якій здійснюється творчість людини, її самовизначення.

Також визначено основні підходи до вивчення соціального капіталу студентської молоді в сучасній теоретичній соціології. Підводячи підсумки, можна сказати, що сучасний дискурс про соціальний капітал містить величезну кількість визначень та трактувань цього поняття, починаючи з його використання для пояснення будь-якої неформальної суспільної участі.

У сучасній соціологічній науці соціальний капітал розглядається водночас як властивість структури соціальної системи й феномен, відтворений

динамікою соціальної інтеракції. У першому сенсі він є „укорінений” у вигляді структурно оформлених зв'язків, ієрархій, порядків, що визначають можливості й межі соціальної поведінки. У другому – соціальний капітал розглядається як продукт відтворення соціальних інтеракцій, поза якими він втрачається. Ця «дихотомія» розкривається через поняття структурного та реляційного аспектів природи соціального капіталу.

Соціальний капітал, щоб залишатися продуктивним, вимагає постійної "підтримки": соціальні зв'язки слабшають, якщо суб'єкти перестають підтримувати регулярні контакти, однак, на відміну від людського капіталу, індивід не може самостійно розвивати соціальний капітал - він вимагає спільних зусиль декількох сторін.

Соціальний капітал у ролі індивідуального, колективного й суспільного блага може виявляти протилежні ефекти для окремих індивідів, колективних акторів і більш широкої соціетальної системи. Отримання вигоди із соціальних зв'язків одними індивідами може відбуватися за рахунок осіб, що не входять у систему довірчих відносин, а задоволення інтересів партикулярних груп здійснюватися за рахунок експлуатації суспільних ресурсів і зловживання суспільною довірою. Таким чином, із соціальним капіталом можуть бути пов'язані як позитивні, так і негативні ефекти.

У третьому розділі визначено шляхи формування соціального капіталу студентської молоді. На основі існуючих концептуальних моделей формування соціального капіталу опрацьовано узагальнену, що відображає структуру, механізми, функції принципи та шляхи реалізації соціального капіталу. Ця модель стала основою проведення дослідження методом глибинного інтерв'ю.

В результаті дослідження проаналізовано якісні характеристики формування соціального капіталу в процесі соціалізації студента. Отримані характеристики можуть слугувати основою для подальшого дослідження кількісних характеристик формування соціального капіталу.

Список використаних джерел

1. Анісімова В.А. Формування готовності студентів до самореалізації в освітньому процесі університету / В.А. Анісімова, Л.А. Закірова, О.Л. Карпова – Омський науковий вісник. - 2008. - № 3. - С. 97-99.
2. Архангельская М.В. Некоторые методологические умения, формируемые у студентов и аспирантов / М.В. Архангельская, М.М. Коротяева, А.В. Коржуев – Наука и школа. - 2008. - № 2. - С. 3-5
3. Архипова А.А. Адаптация студентов как одно из условий самореализации личности / А.А. Архипова – Педагогические науки. - 2007. - № 3. - С.173-177
4. Бірюкова Т. Ф. Болонський імператив підготовки майбутніх менеджерів: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канл. філос. наук.: спец. 09.00.10 [Електронний ресурс] / Т. Ф. Бірюкова – АПН України, Ін-т вищої освіти. – Київ, 2006. – 20 с.
5. Беккер Г. Человеческий капитал (главы из книги) / Г. Беккер США: экономика, политика, идеология. - 1993. No 11.
6. Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації (підготовка вчителя до формування виховуючих відносин з учнями) / А. М. Бойко Навч.-метод. посібник. - К.: ІЗМН, 1996. – 232 с.
7. Большой толковый психологический словарь / Ребер Артур (Penguin) Том 2 (П - Я): Пер. с англ. - М.: Вече, АСТ, 2000. - 560 с.
8. Бурдые П. Формы капитала (Экономическая социология) / П. Бурдые - 2002. – Том 3. - No5. – с. 60-74.
9. Вебер М. Избранное. Образ общества / М. Вебер — М.: Юрист, 1994
10. Виноградова В. Проблеми соціалізації студентської молоді / Вікторія Виноградова. – Київ: Український центр політичного менеджменту.
11. Галус О. М. Соціалізація особистості: сутність, концептуальні підходи у наукових теоріях, напрямах, школах / О.М.Галус. – Режим доступа : <http://www.nbu.gov.ua>

12. Голованова Н.Ф. Социализация и воспитание ребенка./ Н.Ф. Голованова - СПб., 2004. - 272 с.
13. Грановеттер М. Экономическое действие и социальная структура: проблема укорененности / М. Грановеттер – 2002. Т.3.№3.С.44-58.
14. Гребінь Н.В. Ціннісно-мотиваційні особливості професійної соціалізації студентів-психологів, схильних до маніпуляції у міжособистісних стосунках / Н. В. Гребінь Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПНУ. – К., 2010. – Т. 13. – Ч. 3. – С. 109-115.
15. Грицюк І.М. Мотиваційний простір професійної соціалізації майбутніх фахівців-психологів / І. М. Грицюк Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ. – К., 2009. – Т. 11. – Ч. 1. – 620 с.
16. Демків О. Соціальний капітал: теоретичні засади дослідження та операціональні параметри / О. Демків Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2004. - № 4. - С. 99-111.
17. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / - М.: Канон, 1995.- 352 с.
18. Євтух М.Б Соціальна педагогіка: Підручник / М. Б. Євтух, О. П. Сердюк – К.: МАУП, 2002. – 232 с. – Бібліогр.: с. 221-226.
19. Жоголева О.Р. Современный процесс социализации студенческой молодежи / О. Р. Жоголева Социально-экономические проблемы трансформационной экономики: Сб. материалов. – Тюмень: Вектор Бук, 2006. – Вып. 3. – С. 217-220.
20. Журавчик В.М. Формування готовності студентів освітніх установ середньої професійної освіти до професійної самореалізації / В.М. Журавчик, І.Л. Беккер Педагогічна освіта і наука. - 2008. - № 4. - С. 68-70
21. Зеленько А.С. Про становлення семасіології у філософсько-психологічному осмисленні: стан і перспективи: Монографія. / А. С. Зеленько – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 199 с.

22. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения /Е. А. Климов. – Ростов-на-Дону, 1996. – 512 с.
23. Кобзаева Ю.А. Динамика процесса социализации при переходе от младшего к старшему подростковому возрасту: Дис.канд. псих, наук: 19.00.07. Ю. А. Кобзаева - М. - 2000. - 206 с.
24. Краткий словарь по социологии. - М.: Политиздат, 1989. - 479 с.
25. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулмен
Общественные науки и современность – 2001. - №3. – с.122-139.
26. Крисюк Г. Я. Психологічні особливості соціалізації студентської молоді / Г. Я. Крисюк Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ. – К., 2009. – Т. XI. – Ч. 1. – 620 с.
27. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: Європейські обриси / Н. М. Лавриченко - К.: ВІРА ІНСАЙТ, 2000. - 543 с.
28. Лавриченко Н.М. Проблеми гуманістичного спрямування шкільної соціалізації: пед. роздуми і нотатки / Н. М. Лавриченко – К.: ТОВ “Інсайт-плюс”, 2006. – 279 с. – Бібліогр.: с. 231-247.
29. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології: Навч.-метод. посібник М. П. Лукашевич – К.: ІЗМН, 1998. – 112 с.
30. Лукашевич М.П. Соціалізація: виховні механізми і технології: Навч.метод.посіб. - К., 2000. - 112 с
31. Маркс К. Капитал. Т. 1-3 / Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е издание. - Т. 23.
32. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка: Навч. посібник /Л. І. Міщик - Інститут змісту і методів навчання. — К., 1997. — 139 с.
33. Міщик Л.І. Сучасні технології в роботі з сім'єю із проблем насильства: досвід, перспективи / Міщик Л.І., Голованова Т.П., Білоусова З.Г. – Запоріжжя: ЗДУ, 2003. – 104 с.
34. Москаленко В.В. Соціальна психологія: Підручник. - Київ: Центр навчальної літератури, 2005. - 624 с

35. Мостова І. Поради психолога першокурснику / І. Мостова – К.: Тандем, 2000. – 76 с.).
36. Мудрик А.В. Социальная педагогика / А. В. Мудрик – М.: Академия, 1999. – 184 с.
37. Овчаренко Г. Е. Педагогічні умови соціалізації студентів мистецько-педагогічних спеціальностей у позанавчальній діяльності: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. — Луганськ, 2005. — 20 с.
38. Патнем Р. Процветающая комьюнити, социальный капитал и общественная жизнь / Р. Патнем – МЭИМО, 1995. - No 4.
39. Петрочко С.П. Деякі аспекти соціального виховання у вищих навчальних закладах мистецького профілю / С. М. Петрочко Соціалізація особистості: Збірник наукових праць. За ред. проф. Капської. - Том 24. – К.: Логос, 2005. – С.139-146.
40. Радаев В. В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация / В. В. Радаев Общественные науки и современность. - 2003. - No 2. - С. 5-16.
41. Савченко С. В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в поза навчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору : Автореферат дис. ... докт. пед. наук: 13.00.05 / С. В. Савченко – Луганський нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Л., 2004. – 42 с.
42. Сидоренко О. Л. Соціальна педагогіка як наука: Монографія / О. Л. Сидоренко - Харків: ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2004. – 120 с.
43. Слостенін В.А. Педагогіка професійної освіти / В.А. Слостенін. - М.: Академія, 2006. - 368 с.
44. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие/ К. Селевко. - М.: Народное образование, 1998. - 256 с
45. Словарь психолога - практика/ Сост. С. Ю. Головин. 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Харвест, 2001. - 976 с
46. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов / А. Смит М., 1962.

47. Стрельникова Л. В. Социальный капитал: типология зарубежных подходов / Л. В. Стрельникова *Общественные науки и современность*. - 2004. - No 2. - С. 33-41
48. Соціалізація школярів і соціально-педагогічні технології. - К.: Павел, 2000. - 55 с.
49. Социальная педагогика: Курс лекций: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под общ. ред. М.А.Галагузовой. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 416 с.
50. Степаненко В. Социальный капитал в социологической перспективе: теоретико-методологические аспекты исследования / В. Степаненко *Социология: теория, методы, маркетинг*. - 2004. - No 2. - С. 24-41.
51. Тард Г. Социальные этюды / Габриель Тард. – СПб., 1902. – С. VI–XI.
52. Токвиль А. Демократия в Америке / Алексис Токвиль — М.: Прогресс, 1992. —554 с.
53. Утяганова З.З. «Образ майбутнього» як умова самореалізації студента / З.З. Утяганова *Вища освіта в Росії*. - 2009. - № 5. - С. 154-156.
54. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма – М. : АСТ : Ермак, 2004. – 730 с.
55. Хьелл Л. Теории личности (Основные положения, исследования и применение) / Хьелл Л., Зиглер Д. - СПб: Питер Ком, 1999. - 608 с.
56. Циба В.Т. Системна соціальна психологія. Навч. посіб. / В.Т. Циба - К.: Центр навчальної літератури, 2006. - 328 с.
57. Шевандрин Н.И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности / Н.И. Шевандрин - М., 1999. - 512 с.
58. Шихирев П.Н. Природа социального капитала: социально-психологический подход / П.Н. Шихирев *Общественные науки и современность* - 2003. No 2.
59. Шурлаева Ю.В. Педагогические условия формирования ценности самореализации студентов / Ю.В. Шурлаева *Среднее профессиональное образование*. - 2007. - № 3. - С. 39-41.

60. Ягодкіна В.В. Виховна діяльність у ВНЗ як умова професійно-особистісної самореалізації студентів / В.В. Ягодкіна Гуманітарні та соціально-економічні науки. - 2007. - № 5. - С. 128-130.
61. Якуба Е.А. Социология. Учебное пособие для студентов / Е.А. Якуба - Харьков: Издательство «Константа», 1996. – 192 с.
62. Энциклопедический социологический словарь. - М., 1995. - С. 686 - 688.
63. Das R. J. Social capital and poverty of the wage-labour class: problems with the social capital theory / R.J. Das Transactions of the Institute of British Geographers, 2004, Volume 29, Issue1, Page 27.
64. Halpern D. Social Capital / D Halpern - Cambridge: Polity Press. 2005. 388 p.
65. Jackson M.O. The economics of social networks / M.O. Jackson Social Science Working Paper 1237 - 2005, California Institute of Technology, Pasadena, California.
66. Portes, A. Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology / A. Portes Annual Review of Sociology. - 1998. Vol. 24. - P. 1–24.
67. Sabatini F. Social Capital and the Quality of Economic Development / F. Sabatini - 2008, Vol. 61, Issue 3, p.466-499.
68. Sabatini F. The Empirics of Social Capital and Economic Development: A Critical Perspective / F/ Sabatini FEEM Working Paper - 15.06, January 2006, Eni Enrico Mattei Foundation, Milan.
69. Sobel, J. Can We Trust Social Capital? / Journal of Economic Literature. / J. Sobel – 2002.

Додаток А

Цитатник глибинних інтерв'ю

1. Розкажіть про себе: у якому ВНЗ навчатесь, факультет, курс. Звідки родом?

«Народилася і живу в місті Вінниця. Навчаюся у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського, на факультеті історії, етнології і права на 1 курсі.»

«Навчаюсь в Національному Авіаційному Університеті, факультет Менеджменту та Логістики за спеціальністю Транспортні технології на повітряному транспорті (англомовний проект). Родом в міста Чернігів.»

«Моя альма-матер – це Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана, факультет міжнародної економіки і менеджменту, 4 курс. Родом з міста Умань.»

«Родом я с Донецкой области. Учусь в Днепропетровском Университете экономики и права им.А.Нобеля, юридический факультет, 5 курс.»

«Навчаюсь в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, на 3 курсі денної форми навчання, ННІ «Інститут геології», спеціальність «Геологія, оцінка та пошуки корисних копалин». Родом з Тернополя»

«Навчаюсь у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, факультет кримськотатарської мови та літератури, англійська мова та переклад, перший курс. Народилась у місті Одеса.»

«Приазовский Государственный Технический университет , факультет транспортных технологий “Организация и управление транспортом”, 5 курс. Родом из города Мариуполь»

«Я родом з міста Вінниця і навчаюся у цьому ж місті в Донецькому Національному Університеті імені В.Стуса на 1 курсі Факультету іноземних мов, спеціальність німецька мова і переклад.»

2. Як довго тривав час вашої адаптації у ВНЗ? З якими труднощами ви зіткнулись? Вам хтось допомагав освоїтися в університеті/гуртожитку? Коли ви відчули себе “своїм” в університеті/гуртожитку?

«Мій адаптаційний період тривав 2 тижні. Труднощі полягали в тому, що викладачі не одразу пояснили, що вони від нас будуть вимагати та процес навчання в університеті, я зрозуміла всю систему лише на другому тижні навчання. На другому тижні навчання я познайомилася із студентами 2-го та 3-го курсу, які допомогли зрозуміти, що буде вимагати кожен викладач. Вже на другому місяці навчання я відчула себе “своєю” в університеті.»

«Основні труднощі були пов’язані із кількістю документів та паперової роботи яку було треба заповнити, багато де оформитися і це займало дуже багато часу. Освоїтися ніхто не допомагав, мені поталанило з сусідами по кімнаті у гуртожитку та одногрупниками, вирішували багато питань разом.»

«Близько двох місяців. Насамперед необхідно було запам’ятати дуже багато нової інформації, що де знаходиться, як куди дістатися (корпус університету для першокурсників знаходився в 30 хв їзди від гуртожитку), в гуртожитку потрібно було знайомитися з новими людьми, розширювати своє коло спілкування, звикати до нових незвичних умов життя. За кожною групою був закріплений ментор (студент 3-го курсу), який розповідав чимало цікавої інформації про університет, викладачів, студентські будні, цим самим допомагав адаптуватися першокурсникам. Відчути себе «своїм» вдалося через

2-3 місяці, коли повністю подружилася з групою, стало легше орієнтуватися в університеті.»

«Период адаптации был примерно пару недель.

Из трудностей: долго привыкала к большому городу, городскому ритму и большим просторам. Не могла запомнить, как доехать и дойти к университету и обратно, дико было привыкать к общественному транспорту, так как всю жизнь жила в маленьком поселке и ходила пешком или на своей машине! Мне помогала осваиваться моя соседка по комнате, как местная и моя одногруппница, она все мне показывала и рассказывала. В «своей» тарелке я почувствовала себя спустя неделю обучения в университете, так как быстро мы познакомилась с одногруппниками, расформировались по группкам и уже спустя пару недель у меня была своя компания, в которой я чувствовала себя более чем по «свойски»

А вот в общежитии мне было комфортно с первых дней, я привыкла быстро!»

«Час адаптації тривав приблизно місяць-півтора, важко було звикнути до нового міста та незнайомих людей. Допомогали освоїтися сестра та згодом старші студенти інституту. Відчула себе «своєю» коли познайомилась з більшістю однокурсників та студентів, які проживають в гуртожитку і коли зрозуміла, що можу розраховувати на допомогу від цих людей.»

«Час адаптації тривав не довго, приблизно місяць. Спочатку було важко з освоєнням мови. Починати вчити кримсько-татарську мову з нуля та ще й таку складну. Мені допомагав освоїтись наш студкуратор. Відчула себе своєю вже через два тижні. Мені повезло з групою.»

«С первого дня я себя почувствовала в университете как дома. Поступала сразу на третий курс после техникума, поэтому уже многих знала. Так же мои школьные друзья и друзья с техникума так же учились в этом университете. Очень многих знала, мне это помогло.»

«Час адаптації в університеті у мене тривав близько місяця. Спочатку було важко звикнути до системи викладання і оцінювання, не звичних для школи. Так як я навчаюсь у рідному місті, мені не потрібно жити в гуртожитку і допомоги з освоєнням у новій обстановці я фактично не потребувала. Я досить швидко знайшла спільну мову з одногрупниками і викладачами і вже на 2 чи 3 місяці навчання я відчувала себе повністю «своєю» у своєму університеті.»

3. Чи вважаєте ви, що у вашому ВНЗ достатні умови для самореалізації та розвитку? Чому? Як ви бачите свої можливості для самореалізації в університеті? Можливо вам чогось не вистачає? Чого саме?

«Я вважаю, що в моєму університеті недостатні умови для самореалізації та розвитку. Університет – це насамперед територія розвитку студента, а студент мого університету може реалізувати себе лише у сфері навчання і то, якщо викладачам ти сподобаєшся. Рада студентського самоврядування у нас майже не функціонує і вона вважається закритою кастою. На мою думку, нам на перших тижнях навчання мали розповісти і ознайомити нас з студентськими органами в університеті і заохотити вступити до них, але цього ніхто не зробив.»

«Можливостей від самого університету було обмаль, особливо стосовно професійної реалізації. Не вистачає профільних курсів, цікавих та актуальних лекцій, міжнародної співпраці з іншими ВУЗами для обміну.»

«Насправді, у ВНЗ існує чимало програм для самореалізації, проте участь у них можуть брати студенти лише з середнім балом вище 4.5, і для тих, хто не знайшов спільну мову з викладачами чи не має достатньо часу, щоб приділити навчанню через роботу, ці можливості відсутні. Також існує профком, який організовує чимало цікавих концертів, вистав та інших заходів

для саморозвитку. Проте туди також можуть потрапити лише обрані. Якщо на першому курсі не знайшов знайомих із профкому, які можуть допомогти потрапити туди – все, вхід зачинено.»

«Да, большое количество возможностей в нашем ВУЗе для самореализации, было б желание... Различные студенческие организации, кружки, спорт, мероприятия и т.п и каждый может выбрать для себя что-то интересное! Мне хватает всего что мне нужно в моем университете.»

«Я вважаю, що умови для самореалізації є, але вони не достатні, тому що студенти мало інформовані або пасивні. Як на мене, непогана можливість для самореалізації це органи студентського самоврядування та профспілки, адже саме тут ти можеш проявити себе як лідера або показати свої навички та бажання щось робити для університету/факультету.»

«Мій університет має високі умови для самореалізації та розвитку. У нас постійно проводяться конференції, міжнародні заходи та цікаві лекції, тому хто хоче себе реалізувати цього точно досягне. Ні, мені все вистачає.»

«Условий для самореализации нет ни каких! Потому что у преподавателей ноль мотивации выпускать хороших специалистов. Если бы давались актуальные знания и практика, тогда была бы возможность самореализации.»

«Я вважаю, що в моєму університеті існують досить сприятливі умови для самореалізації. Наш університет співпрацює з деякими програмами освіти за кордоном і має непогану репутацію на міжнародному рівні. Кожен студент має можливість проявити себе не тільки в навчальному процесі, а й в різних конкурсах і олімпіадах.»

4. Чи відчуваєте ви певну солідарність зі своєю академічною групою/курсом/співмешканцями гуртожитку? Чи є у вас традиції, звичаї? Чи довіряєте ви своїм однокурсникам/ одногрупникам/ співмешканцям гуртожитку? Чому? Як це проявляється?

«Я не відчуваю певну солідарність зі своєю академічною групою, натомість мені до вподоби мій курс. У нашого курсу ще немає традицій, але ми охоче у гарну погоду їдемо на пікнік. Я довіряю лише не великій частині групи і курсу(з якими я дружу за межами університету), адже неможливо з усіма гарно спілкуватися. Це проявляється в тому, що я можу попросити допомогу і мені допоможуть, коли я цього потребую.»

«Є солідарність у прийнятті рішень з групою, але зі співмешканцями у гуртожитку простіше, бо спілкування менш формальне. Традицій особливо немає.»

«В якісь мірі так, адже іноді важко абстрагуватися від людей з якими проводиш більшу частину свого часу. Традицій та звичаїв на жаль немає. Довіряти можна лише собі. Хоч ми проводимо багато часу разом, але все ж не всі стали гарними друзями, а залишилися знайомими. Так, на них можна покласти в деяких ситуаціях пов'язаних з навчанням, проте на довіру заслуговують не всі.»

«Так, ми солідарні у вирішенні питань пов'язаних з навчанням і побутом. Є непорушна традиція-святкування професійного свята в першу неділю квітня. Довіра приходить з часом та під час різних ситуацій. Є певні люди яким можу довіритись.»

«Так, відчуваю. Мене оточують лише вірні та добрі люди. Ми з моєю сусідкою кожного місяця замовляємо суши, щоб відсвяткувати ще один пробутий тут місяць. Я довіряю свої одногрупникам та сусідці тому, що можу попросити мене виручити у якісь справі чи не відмічати, коли стає погано.»

«Группа у нас достаточно дружная. Друг другу помогаем в учебе, даем списывать распределяем поровну шпаргалки. Вместе пары прогуливаем, вместе отмечаем сдачу сессии.»

«Наша группа дружна і ми відчуваємо певну солідарність один з одним. Нас об'єднує любов до нашої майбутньої професії і спільні інтереси. У нас є певні спільні звички і традиції . Ми довіряємо один одному, допомагаємо з труднощами і завжди маємо теми для розмови.»

5. Чи відчуваєте ви суперництво зі своїми друзями/товаришами/знайомими? В чому саме? В чому це проявляється? Чи впливає це на ваше спілкування?

«Суперництво відчувається завжди, особливо між тими, які вчаться на державному місці, всі хочуть отримувати стипендію. Це ніяк не впливає на наше спілкування, але коли це переходить якісь межі, то звичайно впливає.»

«Суперництво почало відчуватися згодом, коли зменшили кількість місць на стипендію. Але наша група з тому найбільш сильна у навчанні, тому виявилось, що ми всі на стипендії знову. Тому зараз конкуренції немає»

«Особисто я не відчуваю, оскільки я не женусь за високими оцінками, але в моїй групі є студенти, які можуть сильно посваритися через бали, хтось комусь не дав можливості відповісти, перебив – і все, починається битва на виживання.»

«Соперничество возможно есть и это я считаю нормально! Каждый и нас хочет добиться больше, чем остальные, но на общие дружеские отношения это

совсем не влияет! А даже наоборот стимулирует нас делать что-то новое для себя и достигать новых результатов.»

«Єдине суперництво яке є на всіх курсах - це рейтингова система, яка вирішує кількість студентів, які будуть отримувати стипендію. Проявляється в тому, що однокурсники роблять вигляд ніби нічого не знають, але на справді це не є так. Так, впливає. З такими людьми не виникає бажання спілкування.»

«Знаєте, не відчуваю. На початку року хотіла бути в рейтингу на першому місці, але зараз це пройшло.»

«Певне суперництво проявляється лише у отриманні високих балів, оскільки кількість людей, які можуть отримувати стипендію, обмежена. Але таке суперництво не призводить до серйозних конфліктів і на наше спілкування це не впливає.»

6. Чи відчуваєте ви будь-якого роду ідентичність зі своїми групою/курсом/співмешканцями гуртожитку? Що у вас спільного? Що вас гуртує (об'єднує)? А що навпаки – відштовхує?

«Так, є певна ідентичність між мною і деякими людьми з мого курсу і групи, адже нас об'єднує інтерес до історії, музики, книжок і в нас дуже схожий світогляд загалом.»

«Є певний розрив у спілкуванні між киянами та студентів з інших міст, але це не заважає спілкуванню, просто формуються різні групи по інтересам та для спільного проведення часу. Із співмешканцями в гуртожитку взагалі простіше, бо всім треба дах над головою, і більшість хоче жити в більш менш прийнятних умовах. Відштовхує часто не бажання щось робити або приймати рішення.»

«У нас є чимало спільних жартів, які ми часто згадуємо. Кожного дня відбуваються нові події, які нас об'єднують. На заняттях дають чимало завдань в групах, і таким чином ми маємо можливість дізнатися більше один про одного.»

«Нас объединяют общие проблемы и успехи в обучении, один возраст, интересы иногда тоже общие! А отталкивают, пожалуй, привычки, с которыми приходится мириться или бороться в процессе совместного проживания!»

«З дівчатами ми схожі, тому що не перший рік разом, схожі думки, плани, ідеї. Об'єднує один поверх і якщо проблеми в одного, то всі інші будуть стояти «горою». Один за всіх!»

«У нас спільна мета –це вижити після сесії. Нас об'єднує скоріше намагання себе реалізувати ,а відштовхує пасивність деяких одногрупників.»

«80% группы - это ребята с которыми я училась в одном техникуме..в этом наша идентичность, а разница в том что кто работает по специальности, а кому то диплом для галочку нужен»

«У більшості з нас ідентичні смаки і захоплення. До цих пір, не помітила жодного фактору, який нас відштовхував би. На щастя, у нас майже завжди панує розуміння.»

7. Чи працюєте ви? Якщо так, то де і чи за спеціальністю? Як знайшли роботу? Чи допомагали вам ваші друзі/знайомі? Чи були ці друзі/знайомі якимось чином зв'язані з вашим університетом? (Однокурсники, випускники, викладачі?)

«Не працюю і ніколи не працювала.»

«Працюю не за спеціальністю (під час навчання виявила, що вона мені не цікава, але вирішила продовжити навчання для батьків), не пов'язана з університетом чи одногрупниками, роботу шукала самостійно.»

«Працюю давно і не за спеціальністю. Роботу знайшла в інтернеті, ніхто з університетських знайомих не допомагав.»

«Первая работа была по специальности, я нашла ее сама по объявлению в Интернете, и никто из моих друзей или знакомых не имели отношения к этому.»

«Работаю не по специальности...в продажах...как правило всегда устраивалась через друзей...в этот раз нет...друзья по универу никоим образом не были задействованы в поиске работы»

«Ні, я не працюю, оскільки вважаю, що на 1 курсі дуже важко одночасно працювати і навчатися.»